

ale

Historisk tidskrift
för Skåneland

Nr 2 1990

ale

Historisk tidskrift för Skåneland
utges av De skånska landskapens historiska och arknologiska förening
och Landsarkivet i Lund.

Redaktionskommitté

Länsantikvarie Carin Bunte, Malmö
Professor Erik Cinthio, Lund
Arkivarie Bengt Danielson, Lund, redaktionssekreterare
Museiråd Torkel Eriksson, Helsingborg, redaktör
Högskolelektor Gert Jeppsson, Lund
Docent Sten Skansjö, Lund
Landsarkivarie Anna-Christina Ulfsparre, Lund

innehåll

	Sid.
Erik Cinthio: Lunds domkyrkas förhistoria, S:t Laurentiuspatrociniet och Knut den Heliges kyrka än en gång	1
Lars-Arne Norborg: Tio seklers Lund	13
Sten Åke Nilsson: Lund och Lundagård	21
<i>Aktuellt om antikvariskt</i>	
Jubileumsutställningarna i Lund	32
<i>Omslagsbild</i>	
Fränsidan till ett Ethelredmynt slaget i London av myntmästaren Edmund 979-85. Teckning i skala 2:1 av Maria Cinthio	

Lunds domkyrkas förhistoria, S:t Laurentiuspatrociniet och Knut den Heliges kyrka än en gång

Av Erik Cinthio

I anledning av Lunds tusenårsjubileum har artikelförfattaren funnit skäl att något fundera över vad som kan ha hänt under de första hundra åren av milleniet på platsen för och omkring dagens domkyrka, och varför S:t Laurentius blev dess helgonpatron. Samtidigt tar han tillfället i akt att revidera sin tidigare uppfattning om vilken kyrka Knut den helige kan tänkas ha byggt.

Bosättningslämningar och ett myntfynd

Det område på vilket Lunds domkyrka skulle komma att byggas upptogs i slutet av 900-talet och början av 1000-talet av en bosättning med förmodligen enkla lerhyddor och en varierad verksamhet. Exakt vilken typ av aktivitet som förekommit är svårt att avgöra. Men fynden av avfall med en myckenhet av djurben, rester av träkonstruktioner och läderavfall samt inte minst stora mängder s.k. vendisk keramik torde ge klart besked om att någon form av bosättning ägt rum på området. Några säkra hus eller hyddkonstruktioner har ej kunnat konstateras inom de snäva schakt man rört sig i. Men en påtaglig mängd gropar med upptill omkring en meters djup ner i den fasta moränen ger vid handen att man tagit upp lera för att använda som klining till de konstruktioner, som måste ha funnits.¹

I det sydöstra hörnet av nuvarande Krafts torg gjordes vid schaktning för det nya domkapitelhuset i slutet av 1920-talet ett myntfynd på ett djup som motsvarar

Omgiven av Alfa och Omega, begynnelsen och änden, sträcktes för 1000 år sedan Guds hand över området som så småningom skulle bli platsen för Lunds domkyrka.

Bilden i skala 2:1 visar reversen (frånsidan) av ett mynt, som mellan 979 och 985 präglats av den engelske kungen Ethelred, och som någon gång på 990-talet tillsammans med andra mynt nedlagts i kanten av det område, som i dag är Krafts torg.

den äldsta marknivån. De tillvaratagna mynten härstammar från i huvudsak 990-talet. Fyndet består av ett engelskt Ethelredmynt (976–1016), fem tyska varav ett Otto III (983–996) och fyra stycken Otto III och Adelheid (991–995) samt två fragment av s.k. nordiska halvbrakteater.

Dessa och några andra tidiga mynt från skilda delar av Lund gav Monica Rydbeck anledning att 1936 skriva: »Redan dessa myntfynd antyda med säkerhet att ett samhälle existerat vid tiden omkr. år 1000 strax norr om Höljeå.»² Brita Malmer har sedermera antagit att de två halv-brakteaterna kan ha tillverkats i Skåne, närmast i Lund omkring 980. Av denna anledning har hon också 1972 ställt frågan om inte Lund existerade redan då.³

Området har alltså tvivelsutan varit befolkat för jämt tusen år sedan. Däremot synes intet ge vid handen att en bosättning eller verksamhet från den tidigare delen av vikingatiden har ägt rum på platsen. Aktiviteten kan med andra ord sammankopplas med de spår av bosättning och verksamhet, som med en gång synes ha satts igång på skilda ställen inom det område, som snart skulle bli utbredningsplatsen för det medeltida Lund.⁴

Gravar kring kyrkan

Vid de grävningar av skilda slag, som företagits kring domkyrkan från detta sekels början och fram till omkring 1940, har i skilda schakt gjorts fynd av gravkistor av varierande utförande (Fig. 1). Den sammantagna mängden av gravar representerar alla tänkbara gravtyper och konstruktioner och omspanner en lång tidsrymd med framför allt medeltida begravningar men även senare. De i detta sammanhang intressantaste gravarna har haft träkistor bestående av hela eller halva ekstockar. Omedelbart norr om kyrkan har tillvaratagits eller konstaterats sammanlagt ett tiotal kistor där såväl själva kistdelen som den täckande delen bestått av urholkade ekstammar. Omkring 30 meter söder om kyrkan framgrävdes redan i början på 1900-talet 8–10

kistor likaledes av urholkade ekstammar. Till skillnad från den nordligare gruppen var dessa kistor täckta av ett plant lock.⁵

Trots likheten med bronsålderskistor är det ingen tvekan om att gravarna härstammar från den här ifrågavarande tiden och ingenting talar heller emot att de är rester efter kristna begravningar. De är alla orienterade i öst-västlig riktning. Detta förhållande garanterar icke i och för sig en kristen begravning, men tiden för kistornas nedläggning kan stratigrafiskt nära kopplas till den tidigare o nämnda bosättningen även om den icke är samtidig med denna. Merparten av även de äldsta gravarna kan konstateras ha grävts ner i de existerande kulturlagren men aldrig genom de lager med stenavfall och bruk, som härstammar från en tid när stenkyrkobyggandet hade påbörjats. I en av gravarna norr om kyrkan fanns på den döde resterna efter en skobeklädnad, som kan hänföras till sen vikingatid eller tidig medeltid. En större krukskärva efter ett vendiskt kärl från tiden före 1000-talets mitt fanns i en annan grav. Det är icke säkert, att skärvan från början varit nedlagd i kistan, men det är ej uteslutet. Ett annat alternativ är att den hamnat på kistan vid gravfyllningen och sedan kommit in i denna. Under sådana omständigheter skulle den ange att gravläggningen skett antingen medan området fortfarande hade en bosättning eller att den skett omedelbart efter det att denna upphört och marken tagits i anspråk för gravläggning. Detta senare alternativ är det mest sannolika och tyder i sin tur på en exploatering av området för kyrkligt bruk, om nu begravningarna varit kristna, vilket ingenting motsäger.

Det bör här understrykas att gravkistor av likartad karaktär från området för de

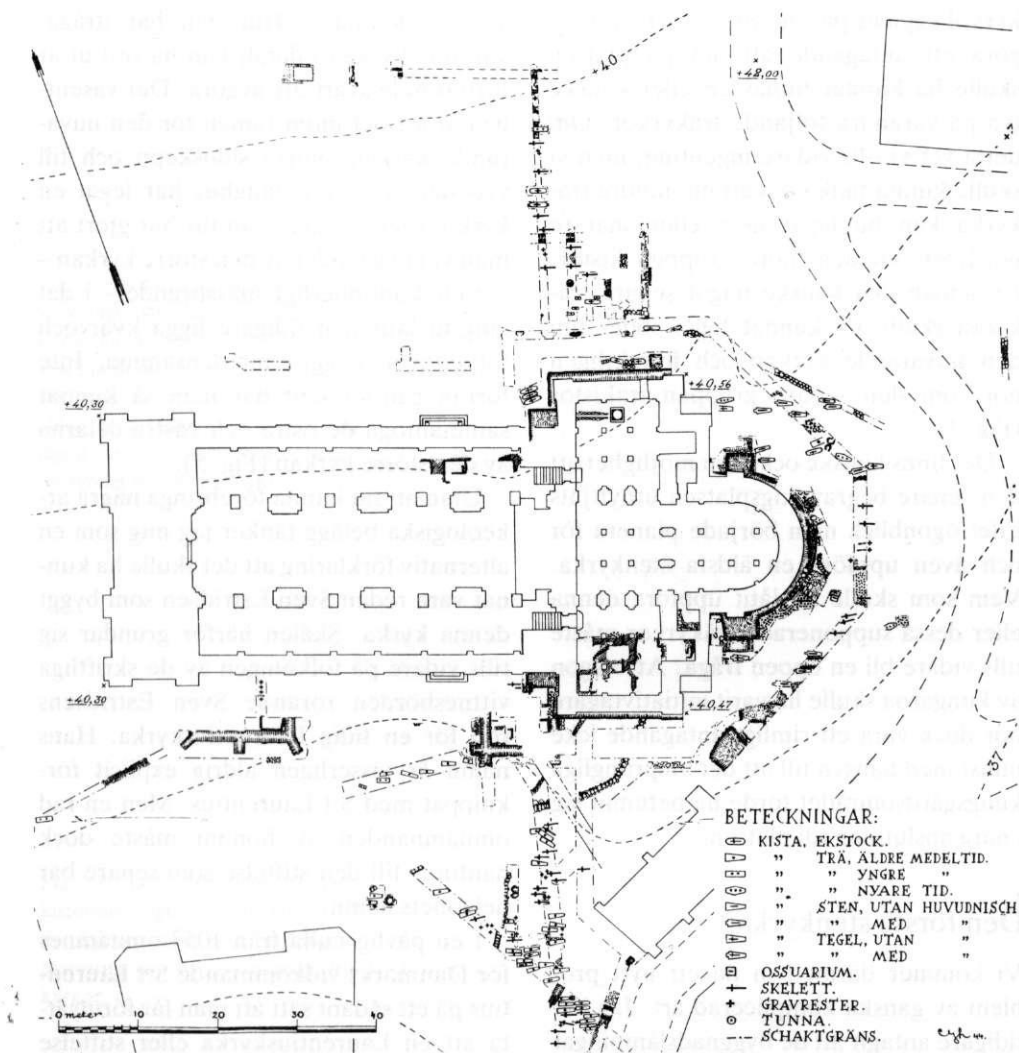

Fig. 1. Utsnitt av sammanställningsplan över grävningar kring domkyrkan utförda under 1900-talet fram till 1942. Senare gjorda schakt är ej medtagna, eftersom inga stockkistor påträffats i dem. Sammanställningen utförd av R. Blomqvist och C. G. Lekholm 1944 och i sin helhet publicerad av O. Rydbeck 1946, s. 136 f.

äldsta s.k. Drottenskyrkorna sedermera på dendrokronologisk väg kunnat dateras till tiden före eller omkring 1050.⁶

Förekomsten av dessa ekstockskistor såväl som ett antal träkistor av annan men också ålderdomlig konstruktion visar under alla omständigheter på en relativt omfattande gravläggning på områ-

det redan vid mitten av 1000-talet. Eftersom gravarna påträffats i smala schakt och stora delar av området mellan dessa aldrig varit föremål för arkeologisk undersökning måste vi räkna med ytterligare ett stort antal ännu okända gravar från denna tid. Ett gravfält från den äldsta kristna tiden behöver inte förutsätta en

kyrkobyggnad på området. Vi kan dock göra ett antagande att det på platsen skulle ha kunnat finnas en eller kanske två på varandra följande träkyrkor. Om detta vet vi tills vidare ingenting, men vi skulle kunna tänka oss att en mindre träkyrka kan ha legat norr eller snarare nordväst om den äldre gruppen kistor. En annan och kanske något senare träkyrka skulle ha kunnat ligga söder om den nuvarande kyrkan och följaktligen norr om den senare gruppen träkistor (Fig. 3).

Det finns kanske också en möjlighet att den senare begravningsplatsen utnyttjats i det ögonblick man började planera för och även uppföra en äldsta stenkyrka. Vem som skulle ha låtit uppföra denna eller dessa supponerade träkyrkor måste tills vidare bli en öppen fråga. Att någon av kungarna skulle ha varit initiativtagare bör dock vara ett rimligt antagande icke minst med hänsyn till att det ursprungliga kungsgårdsområdet torde ha befunnit sig i nära anslutning till platsen.

Den första stenkyrkan

Vi kommer därmed in på ett nytt problem av ganska komplicerad art. Jag har tidigare antagit att de byggnadslämningar – i form av framför allt grundmurar men också ett i den nuvarande kyrkan befintligt murparti – som befinner sig inom det nuvarande norra sidoskeppets murar skulle vara resterna efter Knut den heliges kyrka från 1080-talet.⁷ Den blev rekonstruerad som en 100 fot lång enskeppig byggnad med eventuellt kortorn och altarrum (Fig. 4). Den östligaste delen av denna kyrka skulle ha legat kvar fram till den sista altarinvigningen i kryptan 1131. Vid detta tillfälle nedlades nämligen relikier från den äldre kyrkan i kryptans

södra sidoaltare.⁸ Hur den här ifrågasvarande kyrkan i detalj kan ha sett ut är fortfarande svårt att avgöra. Det väsentliga är att det inom ramen för den nuvarande kyrkans norra sidoskepp och till viss del även dess långhus har legat en kyrkobyggnad, som i sin tur har gjort att man vid byggandet av den större kyrkan – för ett kontinuerligt mässfirande – i det längsta låtit den tidigare ligga kvar och följaktligen byggt runt densamma. Inte förrän ganska sent har man så kunnat sammanfoga de östra och västra delarna av den större kyrkan (Fig. 5).

Utan att nu kunna förebringa några arkeologiska belägg tänker jag mig som en alternativ förklaring att det skulle ha kunnat vara redan Sven Estridsen som byggt denna kyrka. Skälen härför grundar sig tills vidare på tolkningen av de skriftliga vittnesbörden rörande Sven Estridsens roll för en tidig Laurentiuskyrka. Hans namn är visserligen aldrig explicit förknippat med S:t Laurentius. Men en rad omnämnanden av honom måste dock hänföras till den stiftelse som senare bär helgonets namn.

I en påvlig bulla från 1053 omnämnes för Danmarks vidkommande S:t Laurentius på ett sådant sätt att man får förutsätta att en Laurentiuskyrka eller stiftelse existerade vid denna tid, och då sannolikt i Lund.⁹ Den viktigaste antydning om Svens förbindelse med Laurentiuskyrkan finner man i den berömda dödsnotisen i Necrologiet under den 28 april med bl. a. texten »*Huic nostre ecclesiae duos mansus et dimidium dedit.*»¹⁰ Här står visserligen icke uttryckligen att han skänkte de två och ett halvt bolen till Laurentiuskyrkan men väl till *vår kyrka* dvs. kanikernas kyrka, som bevisligen var Laurentiuskyrkan. Dessutom står Sven Estridsen i Necrologiets kungalista som den förste bland

Fig. 2. Området kring domkyrkan vars läge streckmarkerats. Nivåkurvorna anger moränytans stegvisa fall åt söder, snedstreckningen det ungefärliga området för den äldre bosättningen samt markeringen i bildens högra hörn platsen för fyndet av 990-talsmynten.

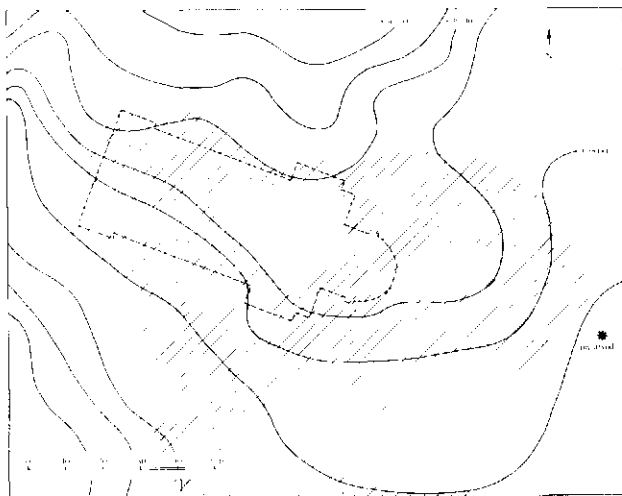

Fig. 3. De påträffade ekstockkistornas läge i förhållande till domkyrkan samt rent gissningsvis placering av två eventuella träkyrkor.

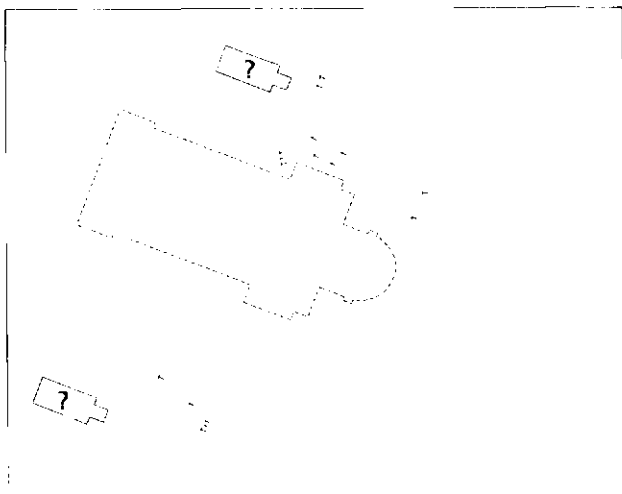
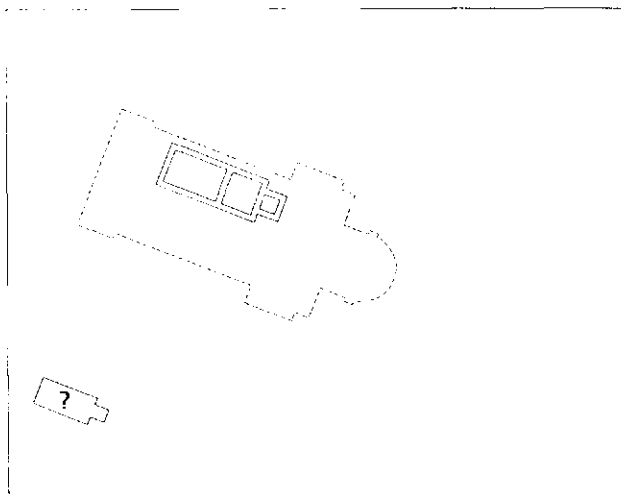

Fig. 4. Den första stenkyrkans läge i förhållande till den följande större kyrkan.

de uppräknade kungar som i evighet skall ihågkommas på grund av sin nit för den kristna tron och för byggandet av kyrkor.¹¹

S:t Laurentius

Om det nu skulle vara så att en Laurentiuskyrka tillkommit under Sven Estridsens tid kan man fråga sig varför just detta titelhelgon valts. Laurentiuskulten som sådan var visserligen av gammalt datum men fick ett kraftigt uppsving och en alldeles speciell betydelse på grund av en bestämd händelse. Före slaget vid Lechfeld den 10 augusti (S:t Laurentius) 955 avgav Otto I ett heligt löfte att om han besegrade ungrarna skulle han till S:t Laurentii ära inrätta ett biskopssäte i Merseburg.¹² Otto segrade och han höll sitt löfte. Visserligen kom ej biskopssätet omedelbart till stånd, men ett kloster stiftades ganska snart i den kejserliga borgen i Merseburg.

Redan 937 hade Otto inrättat ett Mauritiuspatrocinium i Magdeburg, som efterhand skulle bli ärkesäte. Under framför allt senare delen av 900-talet lades biskopssätena ned och återupprättades med jämna mellanrum men patrocinerna kvarstod, tidvis som klosterstiftelser. Icke blott Otto I utan även hans efterföljare lade hela tiden stor vikt vid de båda helgonpatronerna. Inte minst synes Ottos heliga löfte till S:t Laurentius ha spelat en roll ej blott i Merseburg utan även för kanikerna vid S:t Mauritius i Magdeburg.¹³ När domstiftet slutligen inrättades här drog kanikerna och de blivande domherrarna in i Mauritiuskyrkan på S:t Laurentii dag.¹⁴ De samtidigt till klostret »S:t Johannis auf dem Berge» förflyttade munkarna kom därefter på kejsarens anbefallning ända fram till slutet av 1000-talet att årligen *in vigilia Laurencii* företa-

ga en högtidlig botprocession till domkyrkan för att där läsa mässan. Denna starka markering av S:t Laurentius och fasthållandet vid Otto I:s löfte var med andra ord fortfarande levande under kejsar Henrik III:s tid.

Med hans sakrala härskarvärdighet innebar Henrik III:s regering (1039–56) höjdpunkten och i vissa avseenden också slutpunkten i den rikshistoria där kejsaren kände sig förpliktad att sörja för den rätta ordningen i ett kristet imperium.¹⁵ Helgonpatronerna hade härvid en nästintill politisk betydelse som objektiva garantier för en sakral legitimering av härskarmakten – ett synsätt som från och med 1100-talet skulle komma att subjektiveras och därmed få en helt annan innebörd.

Vad har nu detta med Lund och S:t Laurentius att göra? Jo, Sven Estridsen skulle ha träffat Henrik III redan 1048 i Bremen. Följande år lär Sven med sin flotta ha deltagit i kejsarens angrepp på hertig Baldwin i Flandern och vid detta tillfälle svurit kejsaren en trohetsed.¹⁶ Efter den stora försoningsfesten mellan ärkebiskop Adalbert och Sven Estridsen i Slesvig 1052 har enligt Adam av Bremen Adalbert bett kejsaren att inbjuda Sven.¹⁷ Följande år, 1053, besöker också Sven Estridsen Henrik III i just Merseburg och firar där påskan med honom.¹⁸

Om någon haft anledning att införa ett Laurentiuspatrocinium är det sålunda Sven Estridsen. Om han efter sin återkomst till Danmark fortfarande känt sig förpliktad att i någon mån leva upp till det vasallförhållande han synes ha råkat i vid flottinsatsen i Flandern kan han också ha känt sig manad att för sina egna syften imitera den form av sakralpolitiskt agerande, som övades av kejsaren för att med helgonens hjälp utverka gudomligt

stöd för en legitimering av ett rikssamlande.

Efter Henrik III:s död, som för övrigt inträffade redan 1056, förändrades situationen radikalt icke blott för Sven Estridsen utan än mer för den central-europeiska kyrkopolitiken. Detta kan också vara anledning till att vi inte fått någon direkt kunskap om det sakralpolitiska handlande, som kan ha ägt rum under det tidiga 50-talet.

Under alla omständigheter har något S:t Laurentiuspatrocinium aldrig nämnts i direkt anslutning till Sven Estridsens namn. Första gången kyrkan uttryckligen betecknas som en Laurentiuskyrka är i Knut den Heliges gåvobrev från 1085. I dödsnotisen för den 28 april sker det däremot ej. Texten i samma notis omtalar också att *Ipse (Sven Estridsen) primus dalbyensem ecclesiam edificavit*. Det vill säga, Sven Estridsen var den förste som byggde dalbykyrkan – ej Det Heliga Korsets kyrka. (För dalbykyrkan används »Det Heliga Korset» för första gången i en dödsnotis – Simeon under den 6 juli – som införts 1123, och därefter förekommer benämningen i omnämmandet av brödraskapsförbindelsens förnyande 1136.) Dödsnotisen för den 28 april bör enligt Lauritz Weibull vara införd en tid efter 1123 och då som överförd från ett äldre necrologium. Hur gammalt detta nu försvunna necrologium var vet vi inte, men det bör ej vara uteslutet att det tillkommit i tiden före i varje fall 1085.

En förklaring till de skilda benämningarna på kyrkorna skulle eventuellt kunna vara att så länge helgonpatrocinier till dels används som politiska maktmanifestationer går ej kyrkobyggnaden direkt under deras namn, men när den s.k. subjektiva användningen av helgonpatrocinier i slutet av 1000-talet gör sig gäl-

lande kommer helgonets namn allt oftare till användning även i omnämmandet av själva kyrkobyggnaden. En annan förklaring kan vara att de tidigaste användningarna av namnet på helgonpatrocinier vanligen syftar på kongregationerna och ej på själva kyrkobyggnaderna. Här utgör Laurentius i Knuts gåvobrev ett undantag.

Sammanfattningsvis kan vi alltså konstatera, att det finns starka skäl för antagandet att redan Sven Estridsen har låtit bygga en Laurentiuskyrka. Det skulle i så fall i första hand vara den mindre stenkyrka efter vilken vi fortfarande har vissa rester i behåll innanför den ännu stående kyrkan. Huruvida han eller någon annan före honom först låtit uppföra en eller två träkyrkor på platsen måste bli en fråga till kommande generationer av arkeologer.

Knut den heliges kyrka

Vi återkommer nu till den uråldriga frågan, vilken kyrka det var som Knut byggde? Flera tidigare forskare¹⁹ har gjort gällande att delar av den av Knut påbörjade kyrkobyggnaden skulle befinna sig inom murverket till den ännu stående kyrkan, i framför allt dess östra delar. Jag är nu benägen att i princip återgå till denna uppfattning men vill samtidigt precicera och revidera vissa delar av detta antagande. Framför allt vill jag vända mig mot den uppfattning som gjorts gällande att Knut inte lät bygga en krypta utan att denna inom ramen för den redan till viss del uppförda kyrkan grävdes ut i densamma i samband med ärkebiskopskyrkans tillkomst.

I min avhandling från 1957 gjorde jag gällande att den färdiga ärkebiskopskyrkan uppvisar två från varandra markant skilda byggnadsetapper. Den äldsta av

dessas skulle präglas av inflytande från vad vi i vid mening skulle kunna kalla anglonormandiskt område, närmast från Sydengland, Flandern och Normandie. Huvuddragen av planläggningen skulle härstamma från detta inflytande.²⁰

Det andra byggnadsskedet skulle ha inneburit en modifiering av den redan till stora delar uppförda byggnadskroppen med bl. a. en förändring av absiden. Men framför allt skulle det andra skedet komma att präglas av den skulpturala utsmyckning, som i grova drag kan härledas från Italien, och som ingenstades kommer till synes i de byggnadsdelar, som utförts under det första skedet.

Till det första skedet har jag tidigare förutom en enklare absid fört de lägre transeptarmarna. De grundmursklackar, som befinner sig i de båda hörnen mellan transeptarmarna och sidoskeppen måste också räknas med i rekonstruktionen av en äldsta planläggning. De torde ha varit avsedda att bära trapporn, som har eller skulle ha lett upp till emporvåningar över transept respektive sidoskepp. Det faktum att de ifrågavarande grunderna ej ligger i förband med transept- respektive sidoskeppsmurarna motsäger ej den här gjorda tolkningen. Snarare är denna omständighet ett stöd för tanken på trapporn. De skulle med den föreslagna rekonstruktionen på en begränsad yta bära en större belastning än de omgivande murarna. Med den kunnighet som i allmänhet kännetecknade de medeltida byggmästarna skulle konstruktionen däri-genom ha motverkat att eventuella sättningar i de starkast belastade grundmurarna påverkade de kringliggande murpartierna. Huruvida dessa trapporn har varit uppförda eller enbart planerade är svårt att avgöra. Vissa iakttagelser kanske tyder på att i varje fall det södra

trappornet kan ha varit uppfört. I muren mellan södra sidoskeppvinden och södra transeptet finns nämligen en bågöppning, som i sin tur antyder att man planerat och påbörjat en emporvåning över sidoskeppet.²¹ Att en motsvarande iakttagelse ej kan göras i norr bör vara helt följdriktigt, eftersom den äldre stenkyrkans östgavel här blockerat genomförandet till långt efter det man kommit i gång med den nya gestaltning som skulle komma att prägla ärkebiskopskyrkan.

De här i korthet redovisade äldsta byggnadsplanerna skulle kunna vara rester efter just Knut den heliges påbörjade och till vissa delar utförda bygge (Fig. 6).

Låt oss kort sammanfatta vad som kan ha kännetecknat denna kyrka. Kring en ännu stående äldre stenkyrka har man påbörjat byggandet av en krypta, som i princip skulle ha haft samma utsträckning som den nu befintliga. Anledningen till att den nya och större kyrkan ej kom att placeras axiellt i förhållande till den äldre kyrkan, vilket har varit en vanlig företeelse, måste förklaras av att man på lämplig plats inom den nya kyrkans murar ville inrymma en redan befintlig brunn eller snarare källa med ett för kyrkan ovärderligt vattenflöde. En väsentlig skillnad mellan Knuts kyrka och den senare ärkebiskopskyrkan skulle vara den östligaste avslutningen, dvs. absiden, som enligt de arkeologiskt konstaterade grundmursresterna skulle ha varit snävare men samtidigt också något djupare än den senare. Detta innebär också att den ursprungliga presbyteriekvadraten varit just kvadratisk och ej som nu något förkortad. De skulpturala egenheter, som jag tidigare fört till det äldsta ärkebiskopsbygget skulle också kunna härstamma från denna tid. Det rör sig om de skulpterade djurhuvudena i norra kapellet liksom den

Fig. 5. Idémässig förenklad skiss av det tänkta tillståndet omkr. 1131, omedelbart innan resterna av den äldre stenkyrkan rivs. Ärkebiskopskyrkans östparti har här förändrats i förhållande till Knut den heliges kyrka genom att absiden breddats, trapptornen försvunnit och transeptarmarna höjts. Södra mittskeppsmuren samt södra sidoskeppets mur och tak är på teckningen brutna för att ge inblick i kyrkan.

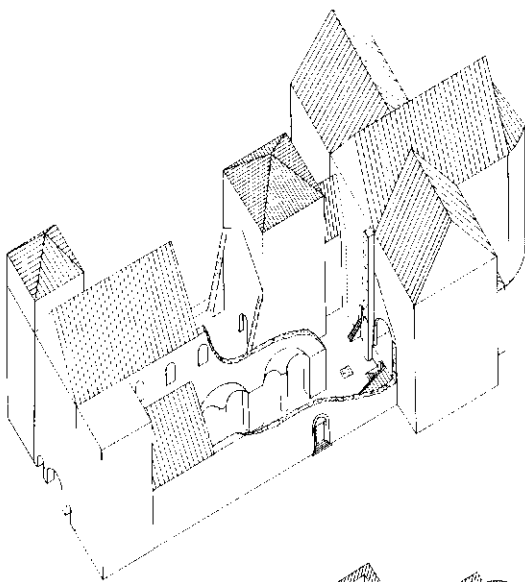
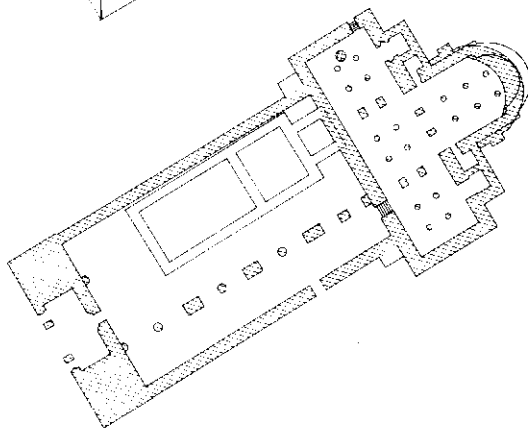
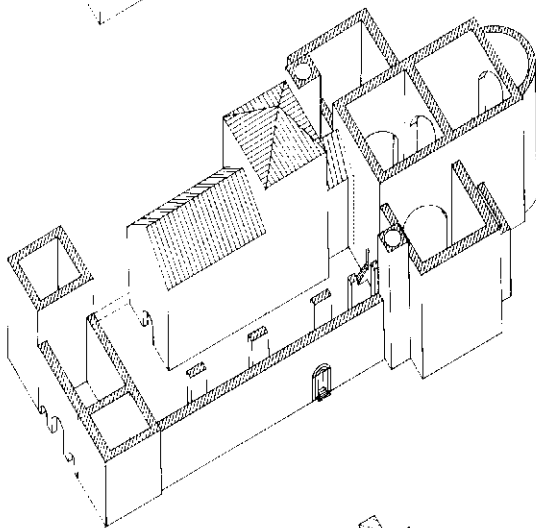

Fig. 6. Förenklad idémässig skiss av Knut den heliges planerade och påbörjade kyrkobygge kring den äldre och ännu stående stenkyrkan. Hur långt bygget hunnit innan planerna ändrades är svårt att avgöra. Sannolikt har kryptan och absiden i sitt första utförande, delar av högkyrkans murar, södra sidoskeppet och det södra trapptornet utförts. Västpartiet kan ha planerats, men om det utförts till någon del är osäkert.

På planen har de vid början av 1100-t. uppförda murarna skräfferats. Ej fyllda mursträckningar markerar dels den tidigare 1000-talskyrkan och dels de delar av Knuts kyrka (absid och trapptorn) som förändrades vid det fortsatta 1100-talsbygget.

här i ristning och i norra sakristian i skulptur förekommande kryssorneringen med förebilder i Sydengland.²² Det bör tilläggas att det på flera ställen i kryptan, framför allt i väggarnas övre delar i motsats till de nedre där vittrade kvadrar bytts ut vid skilda tillfällen, förekommer dels ett stenmaterial och dels en kvaderstorlek, som radikalt avviker från de övriga kvaderstenarna i kyrkan. Varifrån dessa kommer både med hänsyn till geologiskt ursprung och eventuell återanvändning är ett intressant problem som vi måste återkomma till i ett annat sammanhang och kring vilket forskning pågår.²³

Samtidigt med påbörjandet av kryptbygget torde man ha lagt ut grunderna för kyrkan i övrigt så långt det var möjligt med hänsyn till den ännu kvarstående äldre kyrkan. Trapptorn mellan sidoskepp och transept kan i varje fall ha planlagts och till vissa delar kanske utförts, vilket även bör vara fallet med de ursprungligen lägre transeptarmarna. Med hänsyn till överensstämmelsen mellan de större kryptpelarna och de stort anlagda arkadpelarna i långhuset är det ej uteslutet att även långhuset planerats och till vissa delar utförts i detta skede. Det skulle i så fall vara närmast den södra arkaden och den södra långhusmuren som skulle ha varit möjliga att uppföra eller påbörja. Det är icke heller uteslutet att ett västparti påbörjats och att ett av tornen, i så fall det norra, uppförts till en viss höjd för att bära klockor.

Tidigare har jag som sagt betraktat den här sammanfattade beskrivningen som representerande ett första skede i den ärkebiskopskyrka, som började byggas strax efter 1103. Men även då betraktade jag samtliga impulser för denna gestaltning som emanerande från Kanalområdet. Detta kontaktområde är icke mindre

troligt för ett skede, som ligger 20 år tidigare, snarare är 1080-talet troligare för en förmedling av dessa impulser både med hänsyn till den personella och politiska situationen och till tänkbara motsvarande byggen i det nämnda impulsområdet. Så har t.ex. kryptan till den av mig tidigare påvisade kyrkan i Ronse i Flandern invigts 1089,²⁴ och det var för övrigt just i Flandern som Knuts svärfar, Robert I Friso, var hertig från 1071.²⁵

Med den här gjorda tolkningen av vilken kyrka Knut kan ha byggt blir de återkommande *necrologie*uppgifterna *qui primus fundavit hanc ecclesiam* helt adekvata. De i början av 1100-talet skrivande bröderna syftar på en kyrkobyggnad, som visserligen är i färd med att erhålla en delvis ny resning och framför allt en skulptural utsmyckning men som till sin huvudsakliga utsträckning och grundläggning bygger på de murar, som Knut först lät uppföra.

Min tidigare uppfattning om vad vi kan kalla ärkebiskopskyrkans gestaltning och genomförande påverkas icke principiellt av den här framförda förändrade uppfattningen om vem som skulle ligga bakom respektive byggnadsetapper. En skillnad kommer emellertid att kunna bli följden, nämligen tidfästningen av när de skilda skulpturgrupperna framträder i Lund. Kort sagt bör vissa av de först framträdande lombardiska skulpturimpulserna kunna placeras ett eller ett par årtionden tidigare. Men detta är en annan historia, till vilken det kan finnas skäl att återkomma. Och f.ö. skulle vi med dessa problem också förflytta oss in i ett sekel, som ej är aktuellt i denna framställning.

Noter

¹ De arkeologiska iakttagelserna har gjorts vid skilda tillfällen i drygt hundra år i samband med led-

nings- och dräneringsschaktningar. Wibling 1895, Rydbeck 1915, 1942, 1946, Thun 1961.

² Rydbeck, M., 1936, s. 45, 47.

³ Malmer, 1972.

⁴ Jmf. Andrén, 1980, Karta 11.

⁵ Rydbeck, 1942 och 1946. I Rydbecks båda arbeten finner man en ingående redogörelse för alla från området kända gravar av äldre typ.

⁶ Mårtensson, 1976, s. 96.

⁷ Cinthio, 1953, 1957, 1960.

⁸ Necrologium Lundense, s. 51.

⁹ Skyum-Nielsen, 1952.

¹⁰ Necrologium Lundense, s. 69.

¹¹ Ibid., s. 45.

¹² Beumann, 1974.

¹³ Beumann, 1974. I detta sammanhang kan vi fråga oss vad en synnerligen gåtfull anteckning i Necrologiet betyder. Under den 22 sept är helt i sin ordning infört helgonnamnet Mauritius. Men formuleringen är märklig. Det står nämligen *Mauricii patroni nostri*, vilket betyder, att Mauritius varit kyrkans väsentliga skyddspatron. Notisen som införts 1123 torde gå tillbaka till en äldre och okänd förlaga och kopiator har synbarligen bortsett från det för Laurentiuskyrkan då icke adekvata epitetet. Kan möjligen Mauritiuskulten i Magdeburg med sin nära koppling till firandet av S:t Laurentius vara en förklaring?

¹⁴ Beumann, 1974, s. 275.

¹⁵ Reindel, 1976, s. 730.

¹⁶ Florence of Worcester ed. Thorpe I, 201, 1049: *Suanus etiam rex Danorum, ut imperator illi mandaret, cum sua classe ibi affuit et ea vice fidelitatem imperatore iuravit*. Hämtat från Arup, 1931, s. 75, n. 1.

¹⁷ Adam III, 18.

¹⁸ Herimanni Aug. Cron. 1053 (11 apr.). MG, SS. V, 132: *imperatore in Saxonia apud Merseburg commorante, cum rege Danorum pascha egit*. Från Arup, 1931, s. 75, n. 1.

¹⁹ Så t.ex. Brunius, Sesselberg och även Rydbeck – framförallt före 1942.

²⁰ Cinthio, 1957, s. 63 ff.

²¹ Cinthio, 1957, s. 70 ff., fig. 28–30.

²² Cinthio, 1957, fig. 21–23.

²³ Projekt i regi av RAÄ och SHM, som i Skåne leds av Barbro Sundnér, som gjort en preliminär sammanställning under beteckningen »Undersökning av vittringsskador och stenmaterial i Lunds domkyrka».

²⁴ Cambier, 1960.

²⁵ Gallén, 1985.

Litteratur

Adam av Bremen. Historien om Hamburgstiftet och dess biskopar. Svensk översättning av Emanuel Svenberg. Stockholm 1984.

Andrén, A. 1980. Lund. RAÄ och SHM Rapport, Medeltidsstaden 26.

Arup, E., 1931. Kong Svend 2.s Biografi. Scandia IV.

Beumann, H. 1974. Laurentius und Mauritius. Zu den missionspolitischen Folgen des Ungarnsieges Ottos des Grossen. Festschrift für Walter Schlesinger, Band II.

Cambier, A. 1960. *Het Sst. Pieters- en Hermesliffe Ronse. (Stencil)*.

Cinthio, E. 1953. The 11th Century Cathedral Church in Lund. Medd. LUHM.

— 1957. Lunds domkyrka under romansk tid.

— 1960. The oldest Bishop Churches in Lund. Medd. LUHM.

Gallén, J. 1985. Knut den helige och Adela av Flandern. Europeiska kontakter och genealogiska konsekvenser. Studier i äldre historia tillägnade Herman Schück.

Malmer, B. 1972. Hur gammalt är Lund? Ale nr 2 1972.

Mårtensson, A. W. 1976. Gravar och kyrkor. Archaeologica Lundensia VII.

Necrologium Lundense. Utg. av Lauritz Weibull. Lund 1923.

Reindel, K., 1976. Königtum und Kaisertum der Liudolfinger und frühen Salier in Deutschland und Italien. Handbuch der Europäischen Geschichte. Band I. Stuttgart.

Rydbeck, M. 1936. Skånes stenmästare före 1200. Lund.

Rydbeck, O. 1915. Bidrag till Lunds domkyrkas byggnadshistoria. Lund.

— 1942. Knut den heliges Laurentiuskyrka. Medd. LUHM.

— 1946. Lunds domkyrka. Lunds domkyrkas historia I.

Skyum-Nielsen, N. 1952. Den ældste pavebulle til Danmark. Runer og Rids. Festskrift til Lis Jacobsen.

Thun, E. 1961. Finds from Lund Cathedral. Medd. LUHM.

Wibling, C. 1895. Lunds domkyrkas grund. Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie.

Tio seklers Lund

Av Lars-Arne Norborg

Persikevägen 27, 223 55 Lund

Artikeln är ett föredrag hållet vid årsmötet med De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening den 22 april 1990.

»Lund, den hemlighetsfulla staden, som man aldrig blir klok på; sluten, ogenomtränglig; men icke med öppna armar; allvarlig och arbetsam som ett kloster, dit man icke går in godvilligt, men ändå lämnar med saknad; som man tror sig kunna fly, men dit man kommer igen.»

Orden är välkända, August Strindbergs ofta citerade ord om den stad, där han tillbragte ett par år under slutet av 1890-talet. »Den hemlighetsfulla staden, som man aldrig blir klok på.» Oändligt mycket har tänkts, talats och skrivits om Lund, och ändå har ingen kunnat uttömma det lundensiskas väsen. Inom det utrymme som står mig till buds kan jag inte heller meddela några nya, tidigare okända fakta eller insikter. Vad jag kan göra är bara att inför tusenårsjubileet dra upp några grova linjer i vår stads utveckling, sådan den ter sig i ljuset av dagens arkeologiska och historiska forskning.

Lunds ålder och uppkomst

Hur gammalt är Lund? Med vilken rätt firar vi tusenårsjubileum 1990? Vad finns det för skäl att tro, att det just 990, och inte t.ex. 1020 eller 1000 eller 970 uppstod någonting, som vi kan ha rätt att kalla staden Lund? Frågorna är så mycket mera berättigade som vi 1970 trodde att

staden grundlagts av Knut den store 1020 och därför firade 950-årsjubileum det året med bl.a. kransnedläggning vid den förmodade stadsgrundläggarens grav i Winchester. I år är det 990 och Sven Tveskägg som gäller, och en eller annan medborgare frågar sig nog, oroligt eller förväntansfullt, om arkeologerna någonstans nere i gytjtjan ska hitta rester av bebyggelse från Harald Blåtands tid, så att åtminstone de yngre lundaborna ska hinna med ett 1050-årsjubileum 2020.

Förna tiders lundabor gjorde sig inte sällan överdrivna föreställningar om sin stads ålder. Mogens Madsen, biskop i Lund mot slutet av 1500-talet, citerade i sin stadsbeskrivning en gammal vers:

Den tid Kristus lät sig föda
stod Lund och Skanör i fagrade gröda.

Denna föreställning om Lunds uråldrighet är numera övergiven. Enligt Ragnar Blomqvists, vår främste stadshistorikers, 1941 framlagda uppfattning ska staden ha tillkommit i början av 1000-talet på kungligt påbud men på en plats, där det redan tidigare förekommit betydande handel. Lund ska ha övertagit funktioner från en äldre marknadsplats vid Linero, som identifierats med den senare omtalade Tre högars marknad, i närheten av Arendala, där det skånska landstinget under tidig medeltid hade sin mötesplats. Sta-

den ska ha vuxit fram kring ett gammalt vägshål vid Stortorget, där Malmövägen grenade sig längs Bredgatan och Sandgatan. Själva ortnamnet har ansetts indikera en offerlund. Handelsplats – vägmöte – offerlund: dessa faktorer har tillsammans ansetts förklara varför kungamakten valde just Lund som plats för en ny stadsbildning. Den kung som antogs vara stadsgrundare var Knut den store (1018–35), eftersom han på 1020-talet lät prägla mynt i Lund. Därav blomsterhyllningen i Winchester 1970.

Men vetenskapsmännen gräver ständigt djupare, i det här fallet i bokstavlig mening.

De senaste decenniernas utgrävningar omkring Stortorget och längs Stora Södergatan har givit oss en delvis ny, om också inte helt lättolkad bild av stadens äldsta historia.

Bebyggelsen i centrala Lund är tydligen äldre än vi tidigare antagit. Redan vid grävningar på PK-bankens tomt 1974 påträffades gravar som kunde dateras till omkring 1000 eller t.o.m. något tidigare; bl.a. påträffades »tusenårspinnen». 1984 fann man strax norr om Kattesund spår efter en kyrka från slutet av 900-talet, den som på inte alldeles säkra grunder kallats Sven Tveskäggs kyrka. Ordet spår ska här fattas bokstavligt: det handlar om stolphål i marken. Preliminära dendrokronologiska undersökningar har också visat att det funnits bebyggelse väster om kvarteret Svarthöder från tiden omkring 990. Minst lika intressant är, att den tidiga bebyggelsen i Lund varit långt mera omfattande än man tidigare trott. Den nådde på flera punkter ut till läget för den nuvarande stadsvallen, vilket visas bl.a. av de just nu pågående grävningarna i kvarteret Gyllenkrok.

De slutsatser som kan dras av dessa

fynd är dock mera osäkra. En del äldre föreställningar verkar inte längre stå så högt i kurs. Närbelägna institutioner tycks inte ha spelat någon påvisbar roll för stadens tillkomst. Landstinget i Arendala förefaller ha uppstått först i samband med det danska rikets enande omkring år 1000 och kan i så fall inte vara äldre än Lund. Det finns inga bevis för att tre högars marknad låg vid Linero. Vid schaktningarna för stadsdelen Linero under 70-talet fann man inga spår av någon marknadsplats. Noggrannare undersökningar av det äldsta gatusystemet tycks också ha ryckt undan grunden för vägshålsteorin. En annan gammal kär tanke, som visat sig ohållbar, är att staden lagts i närheten av Höjeå, som år 1000 skulle ha varit segelbar upp till Lund. Så tycks inte ha varit fallet, och i så fall borde ju för övrigt centrum ha legat vid Källbymölla. Däremot har ortnamnsforskaren Bengt Pamp i Kulturens årsbok 1990 anfört nya skäl för den gamla teorin att namnet Lund skulle kunna indikera en kultplats.

Men varför ligger Lund där det ligger? Ja, på den frågan har arkeologerna, om jag läst dem rätt, idag egentligen inte något svar. Och vad värre är, med tanke på 1000-årsjubileet, deras resultat visar inte otvetydigt, att den bebyggelse från slutet av 900-talet som de upptäckt varit en stad. Anders Andrén, en arkeolog som skrivit två digra rapporter om medeltidsstaden Lund, lutar åt att den första bebyggelsen kan ha varit en vanlig landsby av den typ som fortfarande finns i Östra Torn och Stora Råby, med en bygata i östvästlig riktning längs en linje Magle Stora Kyrkogata–Klostergatan. Den har i så fall troligen inte varit gammal ens som landsby. Den nya agrarhistoriska forskningen anser nämligen, att de skånska

byarna i stort sett inte är äldre än vikingatiden.

Ett stycke in på 1000-talet tycks emellertid en urbaniseringsprocess ha kommit i gång i denna bondby, som ännu inte var akademisk. Lund blev ett »kungalev», ett centrum för skatteuppbörd, hit kom kungliga ämbetsmän – den s.k. Lunda-gårdsstenen har kanske rests till minne av två sådana. Hit förlades omkring 1020 ett kungligt myntverk. Av allt att döma var kungamakten här liksom vid andra samtida stadsgrundningar (Sigtuna!) den drivande kraften, och kung var på den tiden Knut den store. Kanske har det inte varit alldeles oriktigt att i honom se vår stads grundläggare, och kanske kan det finnas skäl att då och då skänka honom en tack-samhetens tanke, när vi vandrar genom Knut den stores gata.

Ärkebiskopsstaden

Om det var kungamakten som grundlade staden, så var det en annan, med kungamakten nära förbunden samhällskraft som blev fundamentet för dess senare storhet: kyrkan. 1060 blev staden ett centrum för den kristna missionen i Skåne och en mansålder senare (1103) blev den ärkesäte i ett stift som omfattade Skåne, Halland, Blekinge och Bornholm och där stiftschefen inte bara var Danmarks utan hela Nordens primas. Redan före ärkesätets tillkomst hade de första kristna kyrkorna börjat byggas. De var stavkyrkor i trä av den konstruktion, som vi kan studera i medeltidsmuseet i Kattesund. Vid 1000-talets mitt byggdes den äldsta kända stenkyrkan, Drottens kyrka, över vars ruiner museet har uppförts. En domkyrka, helgad åt S:t Laurentius, hade Lund fått senast på 1080-talet. Efter ärkesätets tillkomst 1103 byggdes en ny och

ståtligare stiftshelgedom. 1123 stod den under koret belägna kryptkyrkan färdig, och 1145 kunde ärkebiskop Eskil inför en lysande församling förrätta högkyrkans invigning. Som ingen annan byggnad skulle domkyrkan med den norr därom belägna ärkebiskopsborgen Lundagård under århundraden framåt fungera som Lunds hjärta.

Under medeltiden var Lund »metropolis Daniae», Danmarks metropol, landets kyrkliga och vid sidan av Köpenhamn, »kongens by», också världsliga centrum. Ärkebiskopen var nämligen också en politisk maktfaktor av första ordningen. Han var den främste i riksrådet, som tillsammans med kungen styrde Danmark. Han hade också militära maktmedel till sitt förfogande, yrkessoldater och befästa slott. De stora ärkebiskoparna – Eskil, Absalon, Andreas Sunesson, Jakob Erlandsson – var nationella ledargestalter i lika hög grad som kungarna, antingen de tillsammans med kungarna av Valdemarernas ätt bedrev expansiv utrikespolitik på andra sidan Östersjön eller de längre fram i tiden bjöd kungamakten spetsen i kamp för kyrkans fri- och rättigheter.

En nödvändig betingelse för denna kraftutveckling var en fast ekonomisk bas. Ärkesätet ägde runt 2250 gårdar, kvarnar, fisken och stadsfastigheter och drev med produkterna från de kyrkliga jordarna en betydande handel, också ut över landets gränser. De flesta kyrkliga gårdarna var vanliga hemman, som brukades av bönder, som betalade landgille i form av säd, boskap eller andra jordbruksprodukter. Dessutom måste alla bönder betala tionde till kyrkan. Klerkerna var alltså ett slags rentierer, som tillgodogjorde sig ett överskott från de underlydande böndernas arbete.

Ur bondens synpunkt betydde detta, att han en stor del av året måste arbeta för att försörja improduktiva klasser och att han i många fall själv måste leva vid eller nära existensminimum. Det är naturligt, om han ibland kunde bli bitter på prästerskapet. Ibland utbröt öppna bondeuppror, det största 1180–82, när ärkebiskop Absalon försökte genomdriva kravet på biskopstionde. Efter hårda strider, bl.a. vid Dösjebro och Getinge, slogs bönderna ner av ärkebiskopens bepansrade knektar. Lundaborgarna iakttog en försiktig neutralitet.

Kyrkan präglade också stadens utseende. Utöver domkyrkan fanns inte mindre än 19 sockenkyrkor, 6 kloster och 2 kyrkliga sjukvårdsinrättningar. Staden måste ha inrymt ett okänt, men mycket stort antal andliga, präster, munkar, nunnor och sjukvårdare. Alltfler tomter och fastigheter tillföll kyrkliga institutioner genom gåva eller köp, och slutligen bildades en sammanhängande kyrkostad från S:t Peters kloster i väster till Maria Magle kyrka i öster. Centrum i denna kyrkostad var domkyrkan och den närbelägna biskopsborgen Lundagård.

Men det medeltida Lund var aldrig bara en kyrkostad utan också en handels- och hantverksstad. Redan under 1100-talet tycks Lund ha blivit centrum för ett blomstrande hantverk. Lager av slagg, träkol och sot väster om Stortorget visar på en omfattande produktion av metallföremål. Också ett stycke längre söderut, i kvarteret Repslagaren, har påträffats ett stort verkstadsområde från 1100-talet. Kring Stortorget uppstod efterhand en permanent bebyggelse av bodar, som hyrdes ut till handlande och hantverkare. Kompakta lager av läderavfall vittnar om produktion av lädervaror i stor skala, grundad på omlandets boskapsskötsel.

En yrkesgrupp, som man kanske inte skulle ha väntat sig att finna i Lund, är fiskarna. Att de funnits, visar dock gatunamnen Stora och Lilla Fiskaregatan. De har troligen företagit sina fiskefärder från Lomma och andra platser vid Öresundskusten. Trots sitt läge en bit inne i landet förefaller Lund i synnerhet under äldre medeltid ha varit en betydande handelsstad. Lundaborgarna har t.o.m. bedrivit aktiv utrikeshandel.

Någon stor stad var Lund dock inte. Enligt de senaste beräkningarna torde befolkningen ha uppgått till 2800–3200 personer. Det låter inte mycket, men då skall man minnas, att Köpenhamns befolkning 1380 har beräknats till 2800–3920.

Den äldre medeltiden är Lunds egentliga storhetstid. Under senmedeltiden börjar Lund relativt sett gå tillbaka. Lund överflyglas som handels- och hantverksstad av Malmö. Men den andliga ledarställningen behöll staden.

En liten dansk stiftsstad

Snart skulle dock också den gå förlorad. Med reformationen 1536 förändrades Lunds villkor på ett dramatiskt sätt. Den katolska kyrkoorganisationen bröts sönder, ärkesätet upphörde att existera, de kyrkliga egendomarna drogs in till kronan. Ärkebiskopsborgen Lundagård förföll och revs slutligen. På dess område byggdes i stället Kungshuset (Lundagårds-huset) som lokal för länsförvaltningen och kungligt residens. Alla kyrkor i staden raserades utom S:t Peters klosterkyrka och domkyrkan, som nu fick en ny roll som församlingskyrka. Med alla sina rivningstomter efter kyrkor och kloster måste Lund en tid framåt ha gjort intryck av en svårt härjad stad.

Domkyrkan och akademien med omgivningar, sedd från norr. Gouache, omkr. 1780. LUB.

Handeln gick tillbaka; med ärkesätet försvann ett högst betydande kundunderlag. Däremot tycks hantverket ha blomstrat. Goda tider för jordbruket gav inkomster åt Skånes adliga storgodsägare, som kunde beställa åt sig snidade möbler i renässansens stil. De lutherska kyrkorna behövde också predikstolar och bänkinredningar. Lund hade alltså blivit en stilla dansk stiftsstad bland andra. Men som ett arv från sin medeltida storhetstid hade det vissa tillgångar, som i tecknet av andra stjärnor skulle komma att ge staden en ny storhet: ett domkapitel, en katedralskola och slutligen en hög kyrklig ämbetsman, som i början lystrade till den nymodiga benämningen superintendent men så småningom antog den gamla hederliga biskopstiteln.

Den akademiska bondbyn

Det var dessa resurser som gjorde att Karl XI:s förmyndarregering år 1666 valde

att placera en akademi just i Lund. Ett annat skäl var att staden kunde användas som bas för försvenskningen av de nyligen erövrade skånska landskapen.

För halvtannat århundrade framåt kom Lund att domineras av Regia Academia Carolina, den kungliga karolinska akademien, som universitetets officiella namn löd. Som andra liknande inrättningar var akademien i första hand en undervisningsanstalt och bara i andra hand ett forskningscentrum. Huvuduppgiften var att utbilda ämbetsmän för kyrkans och statens tjänst, men man ville också ge de studerande sådana insikter i ekonomi och naturvetenskap, som efterfrågades i utilismens och merkantilismens tid. Undervisningen bedrevs huvudsakligen i form av föreläsningar och demonstrationer, t.ex. dissektionerna i den anatomiska teatern i Kungshusets övervåning. Det förekom också disputationer i stor myckenhet, i regel på latin. Man ville öva studenterna i

att tala vetenskapens internationella språk och samtidigt träna dem i logisk argumenteringskonst. Kulmen var gradual-disputationen, då respondenten hade att försvara ett antal teser i en avhandling, som i regel inte han själv utan en professor hade författat. Studenten läste vanligen många ämnen. Polyhistorn, den som behärskade hela sin tids vetande, den vandrande uppslagsboken, var den som beundrades mest, naturligt i en tid då böcker var svåråtkomliga och det inte fanns någon nationalencyklopedi.

Trots den starka tonvikten på undervisning bedrevs dock en hel del forskning vid akademien, som under 1700-talet hade sin första vetenskapliga storhetstid med namn som filosofen Andreas Rydellius, naturvetarna Kilian Stobaeus och Erik Gustav Liedbeck och historikern Sven Lagerbring.

Studenterna var inte många, under 1700-talet som mest 500. De flesta hörde hemma i Skåne och Blekinge, men det fanns också ganska många smålänningar, hallänningar, bohuslänningar, västgötar och östgötar. I huvudsak var akademien ett universitet för södra Sverige. Ca 1/3 av studenterna kom från prästhem, och de flesta utbildade sig för kyrkans eller skolans tjänst. En viss förändring inträffade på detta område under 1700-talet. Ämbetsmanna- och borgarsönerna ökade sina andelar på prästsönernas bekostnad, samtidigt som alltfler studenter sökte sig till ämbetsmanna-, domar- och läkarbarnorna. Den av Sten Selander besjungne bondestudenten var ingen typstudent i Lund; bara drygt 1/10 kom från bondehem.

Studenterna var unga jämfört med nu, de flesta var 15–25 år. Den låga åldern kan vara en förklaring till de vanliga studentoroligheterna, som delvis hade karaktären av tonårsbråk. Kanske smög sig

en eller annan värsting in bland allongeperukerna. Många studenter var »ostyrige, yre och ovane att låta Guds ord och ett sunt förnuft styra deras gärningar», suckade akademiska konsistoriet uppgivet 1723. Men det fanns också oroligheter med politisk bakgrund. Så 1716, när Karl XII försökte tvångsrekrytera studenter till armén, om de inte klarade vissa kunskapsprov. Studenterna spikade igen dörren till den lokal, där förhören skulle hållas och satte upp ett plakat om »friheten». Vid de oroligheter som ägde rum 1793 tycks det ha varit revolutionära idéer från den just pågående franska revolutionen, som varit pådrivande.

Universitetet var en stad i staden med egen domstol och förvaltning, egen polis-kår, eget fängelse. Professorerna var fria från borgerlig tunga och hade de främsta platserna vid söndagsgudstjänsterna i domkyrkan. Segregationen mellan det akademiska och det borgerliga Lund fick ett synligt uttryck i den år 1744 uppförda, sedermera till största delen rivna Lunda-gårdsmuren.

Själva staden gjorde i hög grad skäl för Tegnér's beteckning »en akademisk bondby». I den ännu glest bebyggda staden innanför vallen fanns ännu gott om odlingsytor, och på lyckorna, vångarna och fåläderna därutanför odlade stadsborna med biskop och borgmästare i spetsen sina lotter eller drev kreatur på bete. Jordbruket gav staden miljöproblem, ehuru av annat slag än vår tids. De flesta gårdar i staden hade stall, fähus och lada. Svin bökade på kyrkogårdarna, till griftefridens störande och medborgarnas förargelse. Överallt låg halmstackar och gödselhögar. Förgäves sökte borgmästaren förmå borgarna att åtminstone sopa rent framför egen dörr.

Bland borgarna fanns ett mindre antal

handlande, som lämnat efter sig några karakteristiska köpmansgårdar med bostad, butik, lager och lagård, allt i ett: Sylvanska gården, Kjederqvistska gården, Wichmanska gården osv. Men de flesta borgare ägnade sig åt olika hantverk, och en och annan startade t.o.m. en manufakturindustri med t.ex. tegel- och tobakstillverkning.

De flesta byggnaderna var korsvirkeshus, även om de forna halmtaken på grund av brandrisken ersatts med tegeltak. En bit in på 1800-talet ändrade sig smaken, och husen överdrogs med vit eller gul puts. Nykterhetsmannen Peter Wieselgren beskrev 1823 Lund som »lik en af trädgårdarne i Athén. Ty de fleste kvarteren äro lundar, där tempelhvita hus skina fram mellan de gröna, darrande bladen, och landets vise bo i desse hus, spatsera i desse lundar».

Tillväxtens Lund

Under 1800-talet började Lund växa på riktigt. Den tegnérska bondbyn hade 3000 invånare, men vid sekelskiftet 1900 hade siffran gått upp till 17000. Fram till andra världskrigets slut hade den siffran fördubblats. 1974, när Lund gick upp i den nybildade storkommunen, var folkmängden 58000. 1989 bodde i tätorten Lund ca 62–63000 människor. Och får man tro befolkningsprognoserna, verkar en ny stor expansionsvåg vara på väg.

Parallellt med folkökningen byggdes staden ut. Under större delen av 1800-talet skedde expansionen huvudsakligen inom stadskärnan. I de mera perifera delarna växte det fram en karakteristisk småfolksbebyggelse med anspråkslösa en våningshus, ofta med byggnadsarbetare som byggherrar, bl.a. i den på 1870-talet anlagda Nya staden eller Nöden. I mera

centrala, attraktiva lägen byggdes privatvillor och hyreshus med rymliga lägenheter för välbetalda akademiker och framgångsrika företagare. Järnvägens ankomst 1856 medförde en förskjutning av centrum från trakten av Mårtenstorget till Kyrkogatan–Klostergatan, där ståtliga bank- och affärshus uppfördes. Samtidigt skapade stjärnarkitekterna Brunius och Zettervall med obegränsat självförtroende sin kolossala historieromantiska teaterkuliss i området kring domkyrkan och universitetet. Under decennierna kring sekelskiftet 1900 börjar så bebyggelsen ta sina första stapplande steg utanför stadskärnan. På 1880-talet utbyggs Spoletorp, området från Clemenstorget upp mot kung Oscars väg. Välbeställda medborgare söker sig en grönare och skönare värld i professorsstaden, och en arbetar- och hantverkarstad växer fram på väster. Den stora expansionen låter dock vänta på sig till efterkrigstiden. Den kan bara antydast med namnen på några av de stadsdelar, som då planerades och utbyggdes: Kobber, Stjärnstanen, även kallad Östberlin efter byggherren, sparbankschefen Helge Berlin, alternativt p.g.a. husens förment anspråkslösa beskaffenhet, Klostergården, Linero, Gunnesbo, Nöbbelev, N. Fäladen, Mårtens fälad, Östra Torn. Nu talas om »Stångbystad» och »Hardebergastad» eller rentav »Örtoftastad».

Vilka krafter är det då som förvandlat den akademiska bondbyn till storstanen in spe? Svar: jordbruket, universitetet och industrin, i nu nämnd ordning.

1800-talets jordbruksrevolution gjorde det för första gången möjligt att maximalt utnyttja +10-jorden kring Lund. Jordbrukarnas ökade inkomster gjorde att marknaden för köpstadsvaror och hantverksprodukter expanderade. Samtidigt ökade behovet av krediter och försäk-

Kyrkogatan från norr. Akvarell av Per Sommar. KB.

ringar. Lund blev alltmer ett kommersiellt och finansiellt centrum för den omgivande jordbruksbygden.

I takt med den dramatiskt stegrade efterfrågan på olika typer av högutbildad arbetskraft har universitetet expanderat. Studentantalet som 1870 var 500, uppgick 1989 till ca 21000. Akademin har också givit sysselsättning åt allt flera lärare, forskare och, inte minst, administratörer. Av ännu större betydelse ur tillväxtpunkt är andra verksamheter som universitetet givit upphov till, främst sjukvårdsinrättningarna. Lunds sjukvårdsdistrikt med 11000 anställda är nu kommunens största arbetsgivare.

Industrin spelade länge en relativt blygsam roll. Under 1800-talet byggde den industri som fanns i hög grad på lokala råvaror – tegelbruken, läderindu-

strin och mejerierna – eller på närheten till universitetet – boktryckerierna. Men också textilindustri och verkstadsindustri fanns. Nutiden och framtiden ser ut att tillhöra högteknologiska snilleindustrier med anknytning till universitetet. Ideon har blivit symbolen för en fruktbar symbios mellan akademi och industri.

Den främste kännaren av Lunds historia, Ragnar Blomqvist, har sagt, att den avgörande händelsen i stadens historia var när den blev ärkesäte 1103. Få sannare saker har sagts om Lund. Även om lutheranerna lyckades riva ner detta första fundament för stadens storhet, så var det ändå dess ställning som kyrkligt centrum, som gjorde att vi i sinom tid fick ett universitet. Därav följde sedan allt det andra, utom den goda jorden, men också den har vi ju Vår Herre att tacka för.

Lund och Lundagård

Av Sten Åke Nilsson

Institutionen för Konstvetenskap, Lunds universitet

Frågorna om Lundagårds tillstånd och framtid aktualiserades i juni 1988, när några intresserade träffades för en diskussion om parken. Samtalet har fortsatt i överläggningar inom en större grupp sammansatt av representanter för de fyra huvudmännen och markägarna i området: Universitetet, Akademiska föreningen, Domkyrkan och Lunds kommun. Gruppen har tagit initiativ till en trädbedömning, en utställning och ett idéseminarium; en inbjuden arkitekttävling har avhållits och avgjorts, och det vinnande förslaget signerat Anders Johansson, White arkitekter AB, har bearbetats och tillsammans med andra handlingar skickats ut på s.k. bred remiss. I december 1990 bör det föreligga en långsiktig plan för förnyelsearbetet, och då skall i princip också frågan om finansieringen vara avgjord. En osäkerhetsfaktor, som de ansvariga får leva med, är de arkeologiska grävningar, som kan bli följden.

En ny och tvingande faktor, som kommit in i bilden, är almsjukan, som hittills drabbat två av träden i den västra allén. Detta innebär snara ingrepp, men med all respekt för den historiska kontexten.

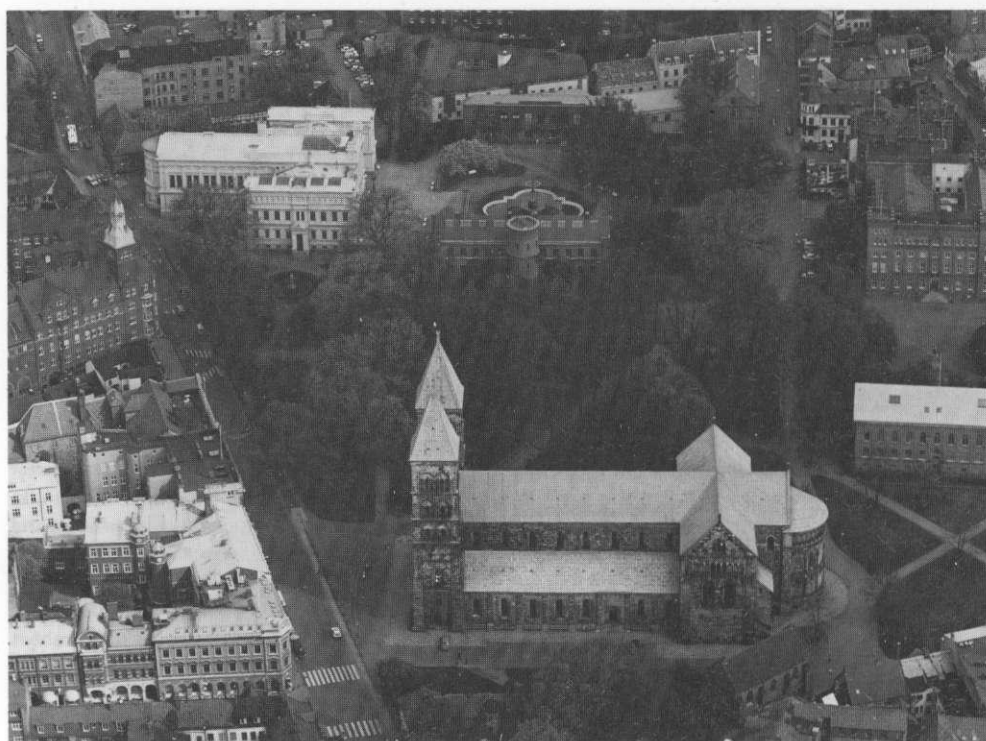
»öppen för alla varelser af djurriket»

Stora och drastiska förändringar av stads-kärnorna var i äldre tider ofta en konsekvens av förhärjande bränder. I gruset och askan stakade man ut nya raka gator, och mera beständiga stenhus fick ersätta de gamla träkåkarna. Det var ett schema som gällde i Stockholm och Alingsås – men i centrala Lund handlade det i stället om förfall, om brist på pengar och initiativ. I området norr om Domkyrkan hade de medeltida ärkebiskoparna residerat, och i slutet av 1500-talet hade man här uppfört ett bastant tegelhus för den danske kungen och hans representanter i den skånska provinsen. Byggnaden kallades omväxlande för Kungshuset eller Lundagårdshuset och tillföll 1688 det nystartade universitetet. Om huset som sådant var ett tillskott, såg omgivningen bedrövlig ut. I slutet av 1730-talet karakteriserades

platsen av Sven Bring som en rest »af fordna ålderdomen, öfverhöljd med förfallna och nedbrutna murar, samt öppen för alla varelser af djurriket».

En makalös arkitekt

Man började med att hägna in platsen, och för att hålla djuren borta konstruerade man en *färst* framför porten. Men mycket mer orkade man inte, och delar av den nyuppförda muren ramlade snart omkull igen. I det skedet kom Carl Hårleman in i bilden, arkitekt och byråkrat av första ordningen. Från sin ställning som ledare av slottsbygget i Stockholm hade han successivt samlat mer och mer makt i sin hand och lagt grunden till det ämbetsverk, som vi i dag känner som Byggnadsstyrelsen. Hans uppdrag var i första vändan blygsamt; han deltog i en

Lundagårdsområdet den 28 april 1989. Foto Ingvar Nilsson, Stadsingenjörskontoret i Lund.

upprustning av Lundagårdshuset och konsulterades också då det gällde ett nytt ridhus för akademien. Han granskade de förslag som fanns, och han såg både förfallet och möjligheterna till en uppordning av hela området, som i detta skede utökades genom nya markförvärv. Vintern 1748 köpte universitetet den s.k. Paradislyckan samt den tomt, som gränsade till denna. De båda egendomarna slogs samman och fick i stort den utsträckning, som kom att gälla för Södra lasarettområdet. Därmed hade Hårleman ett betydligt större spelrum för sina ambitioner.

Hårleman var inte stadsbyggare i första hand och inte heller trädgårdsarkitekt, även om han hade sett och lärt en del under sin fars ledning på Drottningholm

och på egna resor till Frankrike och Italien. Men han var helt överens med 1700-talets gängse krav på *prydighet* och *symmetri*, som de tillämpades i dessa sammanhang. Och han var en driven herrgårdsarkitekt. Han visste hur man ordnade gamla och nya byggnader kring en mittaxel till ett sammanhållet helt; det var som ett läggspele. I en generalplan, som stadfästes av Kungen den 14 december 1748, kunde Hårleman fånga in hela perspektivet från Domkyrkan norrut mot Vallgatan. Stallmästarens gård med manbyggnad, stall och ridhus fick en framträdande plats ovanför Paradisgatan; i söder markerades mittlinjen av en spegeldamm och två större hus: ett nybyggt orangeri och akademiens gamla flaggskepp, Lundagårdshuset. Söder om detta

förlades i sin tur den inhägnade *Academie gården* eller Lundagård med ett system av alléer och gröna gräsplaner.

Hårlemans plan för Lund påminner om den han några år tidigare författat för Uppsala, där man på 1740-talet också byggt för universitetets räkning och istånd-satt den gamla botaniska trädgården. Han hade där samarbetat med Linné.

Hårleman var för Linné något av en hjälte och en hjälpare i många skiften, »den endaste, som jag sedt med allware och af hiertat vårdat sig om wettenska-per», skrev han i ett brev till sin vän, archiatern Bäck. Det var också Linné, som gav oss den första positiva kommentaren till Hårlemans insatser i Lund, i de ofta citerade raderna ur *Skånska resan*:

»Lunda-Gården, som framam för Academien war anlagd af vår makalösa Öfwer Hof-Intendent Herr Baron Hårleman, war oförlikneligt präktig med de många slags trån han war prydd; utom det at han war omgifwen med en fast mur och stängd med tre wackra järnportar».

Uttalandet har ibland uppfattats som smicker; Linné var på flera sätt beroende av Hårleman, och Lundagård kan i detta skede inte ha varit särskilt imponerande. Men Linné jämförde förstås med det tillstånd han mindes från sin studenttid – det förfall, som Bring beskrev – och med Lund, som det alltjämt tedde sig *utanför* akademiens område. Kontrasten var slående.

»ett anständigt utseende»

Lunds krokiga och trånga gator hade utmanat många vänner av ordning, och man hade gång efter annan lämnat förslag till en mera rationell stadsplan. Men få förändringar hade genomförts, och

som helhet avvek 1700-talets Lund inte mycket från senmedeltidens. I det historiskt växta oregelbundna mönstret såg Hårleman och hans samtid inget av värde, tvärtom. Det kunde uppfattas som ett stycke natur, som övergetts av både Gud och människan. Det sköna närmade man sig med passare och linjal. En trädgård lagd i terrasser, med snörräta alléer och ansade parterrer gav en bild av en högre ordning – den som en gång skakats av Syndafallet.

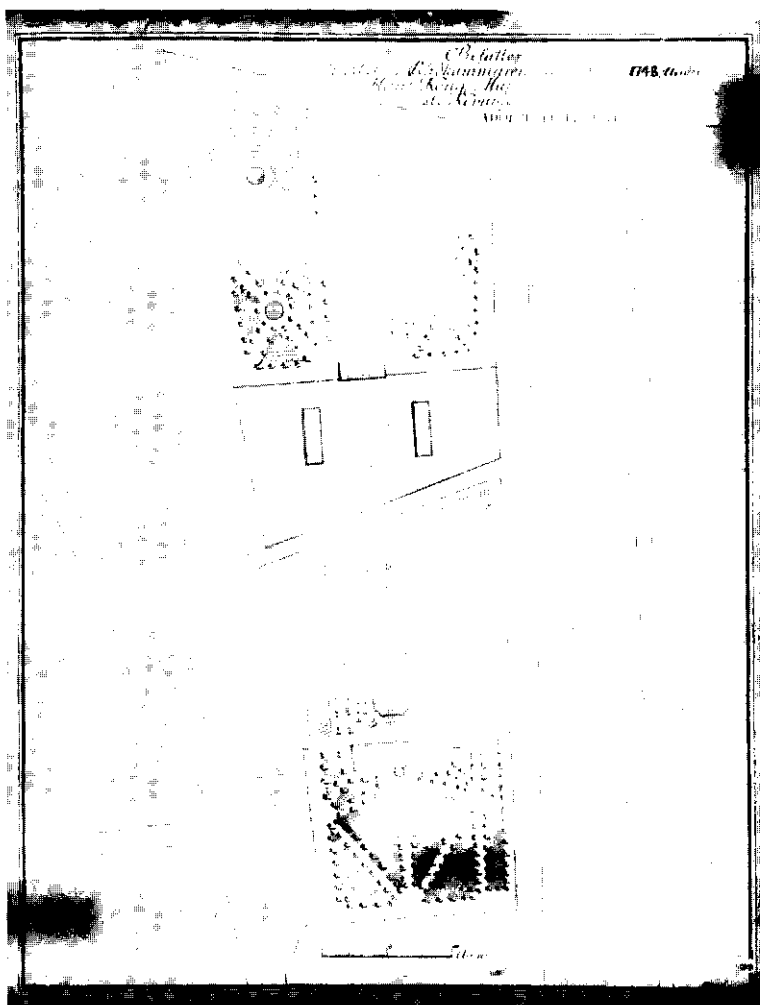
Hur djupt Hårleman blickade är förstås svårt att säga. Han var förmodligen fullt upptagen med att demonstrera arkitektens och överintendentens makt över de vanliga tre dimensionerna och rätt nöjd med mönstret som sådant. Vi har det i en något annan utformning och i större skala i en samtida anläggning som Övedskloster. Men som en allmän symbol för Förnuftet och som en geometrisk modell i stadsrummet var Hårlemans plan för Lundagård och dess omgivning väl anpassad för sitt ändamål. Han tyckte själv, att den äntligen gav akademien »ett anständigt utseende».

Om man så vill, kan man också uppfatta hans insatser som ett försök att inlemma den lilla universitetsstaden i riket och i en större, europeisk gemenskap: en internationalisering i termer, som var naturliga för 1700-talet.

Backen och gåsfoten

En del kritiker har tyckt, att Hårleman tog ett skamgrepp på Lund. Men i själva verket rättade hans sig efter en hel del lokala omständigheter. Lundagård gjordes inte efter mall, och det har också i flera avseenden kommit att avvika från den ursprungliga planen.

Lundagård begränsades till att börja

Kopia från 1700-talets slut av Hårlemans plan från 1746. LUB.

med av redan uppförda mursträckningar, och entréerna var också givna. Konturer-
na av den nya anläggningen sammanföll
på flera punkter med den gamla; då man
djupgrävde för att plantera den västra
allén, stötte man på betydande rester av
medeltida murverk. Det nya inslaget var
allésystemet, men också detta kom att in-
rättas efter de förutsättningar, som gällde
på platsen. Så träffar mittaxeln inte Dom-
kyrkans norrfasad under räta vinklar, och

den skär inte heller rakt genom Lunda-
gårdshuset. Detta var nämligen något
osymmetriskt i sin anläggning, med tor-
net förskjutet åt väster.

Planen verkar ha författats för platta
marken, men som alla vet visar Lund
stora nivåskillnader. Lundagård ligger i
en stigning, som fortsätter upp mot Helgo-
nabacken och vattentornet; redan mellan
södra allén och platsen närmast Lunda-
gårdshuset skiljer det på ett par meter. –

Hårleman kunde ha föreslagit, att skillnaden utjämnades eller att marken terrasserades, men behöll backen, och den ger den senbarocka anläggningen en alldeles unik karaktär. Lika okonventionellt är valet av träd.

Karaktärsträdet i 1700-talets parker och alléer är linden, som växer förhållandevis snabbt och lätt låter sig forma till arkader och rum av grönska. Linden finns och fanns från början i Lundagård men i en brokig samling av andra trädslag; Linné talar ju om *många slags trän*, och man har menat, att Eric Gustaf Lidbeck utnyttjade möjligheten att här skapa ett *arboretum* som ett pedagogiskt komplement till trädgården på andra sidan Lundagårdshuset. Lidbeck kom till Lund 1750 och blev några år senare professor i naturalhistoria och föreståndare för den botaniska trädgården.

Växtbetingelserna var säkerligen inte lika goda för alla trädslag. Flera av de först planterade träden dog, men mångfalden tillgodosågs också i fortsättningen. I ett par omgångar skaffade man boken, ekar, lönnar, almar, aspar, rönnar, björkar, alar, aplar, häggar och sälgar i ett jämnt antal i de flesta fall – men endast lindar i den mängd, som behövdes för en av de långa alléerna.

Hårlemans plan har plats för 180 träd, vilket tyder på att man från början var inställd på att begränsa kronorna, förmodligen genom formklippning. De nyplanterade träden måste ha stått mycket tätt, men hur de grupperades vet vi inte. Kastanjerna sattes möjligen i en rundel framför entrén till Lundagårdshuset, och ett likartat arrangemang kan ha avslutat mittgången. Kastanjen var en nyhet i dessa sammanhang; den importerades först vid mitten av 1700-talet. En liten kastanjeallé vid China slott på Drottning-

holm är någorlunda samtida med Lundagårds.

Vi känner inte den exakta åldern på de äldsta bevarade alléerna, men flera av träden måste härröra från den första planteringsperioden: askar i öster, almar i väster, och kastanjer i mitten. Dagens debatt om Lundagård har i de flesta fall fokuserats på dessa åldriga karaktärer.

Lindarna är däremot betydligt yngre, och för en del lundabor har lindalléerna en sorts prioritet. Vid en granskning av hela gångsystemet kan man nämligen uppfatta de sneda stråken ihop med mittgången som en *gåsfot*, eller som avtrycket av en jättegås i den skånska myllan. Vulgäruppfattning eller ej säger detta en del om hur genuin Hårlemans insats i dag kan te sig.

En vänlig och skuggrik lund

När Hårleman dog 1753 var Lundagård inte mycket mer än en plantskola. Träden fick sedan växa utan att beskäras. Efterhand som decennierna gick, ändrades i gengäld natursynen, och den franska formträdgården gav plats för den engelska parken.

En av våra svenska trendsättare i dessa sammanhang blev Jonas Carl Linnerhjelm, som med sina resor och resebrev från olika delar av Sverige propagerade för den *pittoreska* naturen. Linnerhjelm kom till Lund 1803, i slutet av augusti. Tiden var inte särskilt väl vald med hänsyn till akademiens arbete; bibliotekarierna var borta, lärosalarna tomma och observatoriet stängt. Men domkyrkan genomgicks med stor noggrannhet, och Lundagård karakteriserades i några melankoliska rader som starkt försummad:

»Den har väl aldrig kunnat kallas vacker eller prydlig . . . men nu saknade den

äfvén behaget af växternas friskhet. De tycktes tyna med den utgamla Trädgårds-mästaren, som har dem under sitt inseen-de.»

Också Paradislyckan nämndes som miss-skött och berövad sina mullbärsträd. Den enda växlighet, som Linnerhjelm fann acceptabel, var en liten lund med almar i kanten av lyckan; här fann han en tillflykt för skuggorna och lugnet. I nästan samma termer beskrev dansken Christian Molbech några år senare det egentliga Lundagård som en vänlig och »skuggrik lund»!

Romantikens resenärer uppfattade inte längre parken som ett stycke ordnad natur i verkningsfull kontrast till en oordnad omgivning utan som ett komplement till *skogs*-parken på andra sidan slätten. I Molbechs vidare uttalanden kan man spåra en frustration, som delats av många sentida naturälskare:

» . . . då nejderna omkring fullkomligen sakna alla natur-skönheter, och man måste resa halfannan mil för att komma till en skog, så har Lundagård derigenom ett dubbelt värde för stadens invånare».

1802 gjordes det första betydande ingreppet i Lundagård. Det är förbryllande att varken Linnerhjelm eller Molbech nämner något om detta, för enligt en annan observatör, Achatius Kahl, låg Lundagård efter behandlingen som ett svedjeland i väntan på elden. Avsikten var att »befordra trädens växtlighet och lummighet», men metoden var drastisk. Stammarna kapades cirka tre meter över marken. Många studenter demonstrerade mot härjningarna och drog med sig Esaias Tegnér, som senare berättat om händelserna. Beväpnade med avhuggna grenar tågade demonstranterna till rektors hus, där de blockerade entrén och ropade *pereat Rector, vivat Lundagård!*

I samma veva invigde Universitetet också en nybyggnad i Lundagård, ett tegelhus, som länge gick under namnet Kuggis. Det placerades som en flygel till Lundagårdshuset på östra sidan, och man hade planer på att uppföra en pendang i väster. I samband med bygget röjdes platsen framför, och som Axel Törje antagit, kan detta mycket väl ha varit den faktor, som utlöste trädkapningen. Törje berättar också om akademiens ambition att snygga upp i parken. Lidbecks efterträdare Anders Jahan Retzius skall då ha hänvisat till Hårlemans plan som modell för gångarna och återställandet av förlorade grönytor – ett märkligt rekonstruktionsförsök stick i stäv mot romantikens idéer.

Lundagårdsmuren rivs, varningsflaggan hissas

Själva utgångspunkten för Hårleman och generationen efter honom var uppfattningen av trädgården som en *inhägnad* plats: Murarna skyddade växtligheten och utnyttjades för plantering av hassel och kaprifol, men de markerade också en social gräns. Lundagård var akademiens och akademikernas område, här fanns ingen plats för kreti och pleti. Denna ordning visade sig ibland svår att upprätthålla, och under Lars von Engeströms kanslerstid gjordes de första anstalterna för att riva Lundagårdsmuren. Sydmuren föll först, i juli 1817. Efter långa diskussioner revs också den västra muren, 1837, och den östra, fem år senare. Därmed var parken enligt en skribent i *Lunds Weckoblad*, »genomskinlig på alla håll till särdeles nöje för alla kringboende», men också till stor förgärlighet för många studenter, som tyckte att de mist ett viktigt privilegium.

Det var emellertid inte bara muren

som föll utan också många träd och grenar. Enligt Törje »avverkades» parken gång på gång under 1800-talet. Hela träd togs bort, då de skuggade för mycket, eller topphögs, då de skymde utsikten. Till dessa organiserade ingrepp kom stormarna. Efter julstormen 1824 höll man auktion på kullblåsta träd. Det stormade igen 1883, och nu hissades varningsflaggan, i *Folkets tidning*:

»Lundagårds träd börjar luta till fall. Den senaste stormen for illa med de gamle, och det visade sig att vid stormväder är det livsfarligt att besöka Lundagård.»

För dem som följt debatten kring Lundagård under de senaste åren, verkar dessa formuleringar märkvärdigt välbekanta.

Carl Georg Brunius som kritiker och arkitekt

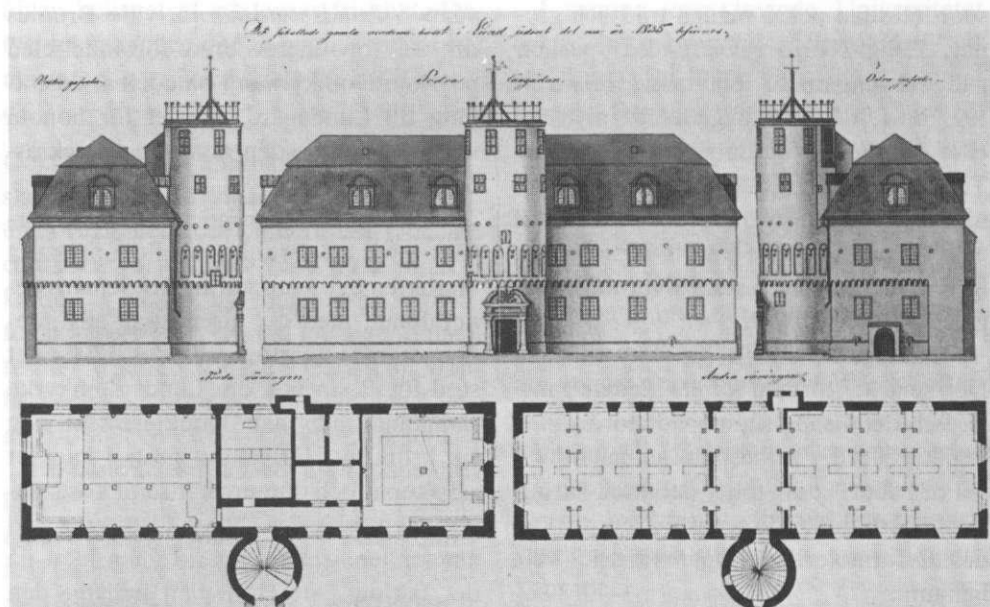
Debatten har lett till en polarisering. Mot Hårlemans plan som utgångspunkt för en förnyelse av parken har man ställt kraven på ett bevarande, så långt möjligt, av de gamla träden med sin »hugsvalande skräplighet och ojämförliga skönhet». Varför inte låta dem leva sitt liv till slut, med lämplig terminalvård som enda insats? En återgång till Hårlemans plan vore ett brott mot den historiska kontinuiteten . . . Hur mycket förlorade vi inte genom Helgo Zettervalls idealistiska restaurering av Domkyrkan; vore inte Brunius *approach* ett bättre alternativ?

Som vanligt när det hettar till har argumenten förenklats och förgrovats. Vid en närmare granskning av Brunius insats visar det sig att dennes exempel knappast är efterföljansvärt; han var i själva verket en mycket hårdhänt förnyare, när han fick tillfälle. Som Hjördis Kristenson klarlagt i sin uppsats »Stadsbildens fram-

växt» i *Lunds stadskärna*, ville Brunius dra en tolv meter bred förbindelseled norr om Domkyrkan i omedelbar anslutning till Lundagård; idealet för honom var Sandgatan, »den rätaste och vackraste i staden».

Mot denna bakgrund kunde man förvänta sig att Brunius skulle uppskatta klarheten och symmetrin i Hårlemans generalplan, men det gjorde han alls inte. Han hatade tvärtom allt det 1700-talet stod för. I sin bok om Lunds domkyrka sammanfattade han karakteristiskt nog sin kritik av Hårlemans insats i kapitlet »Biskopar och domprostar samt kostsamma men planlösa byggnadsföretag vid akademien.» Här anmärkte han bl.a. på det faktum, att Hårleman behållit den gamla (och snett anlagda) Paradisgatan, och han dömde ut orangeribyggnaden som »rent af idévidrig», därför att den hade inslag av bandrustik. Fasaden mot Botaniska trädgården tedde sig för Brunius som en timmerbyggnad. Han glömde eller var ovetande om att denna typ av *rustica* introducerats redan under renässansen; ett välkänt tidigt exempel är Palazzo Vidoni-Caffarelli i Rom, som antages vara ritat av Rafael. Och allehanda *rustica*-former hade använts i manierismens trädgårdsanläggningar. I den ensidiga debatt han förde med sin föregångare framstod Brunius som en oförskräckt iakttagare men provinsial och amatörmässig i många bedömningar. Som arkitekt gick han i närkamp med Hårleman vid ombyggnaden av Lundagårdshuset.

Hårlemans plan och park måste ses i relation till en huvudbyggnad med tycke av 1700-talsherrgård. Tegelhuset från omkring 1580 hade putsats och avfärgats i en ljus nyans och försetts med valmtak, och så hade Hårleman exempelvis också behandlat det gamla Trolleholm. Innan

C. G. Brunius ritning från 1835 av Lundagårdshuset före ombyggnaden. LUB.

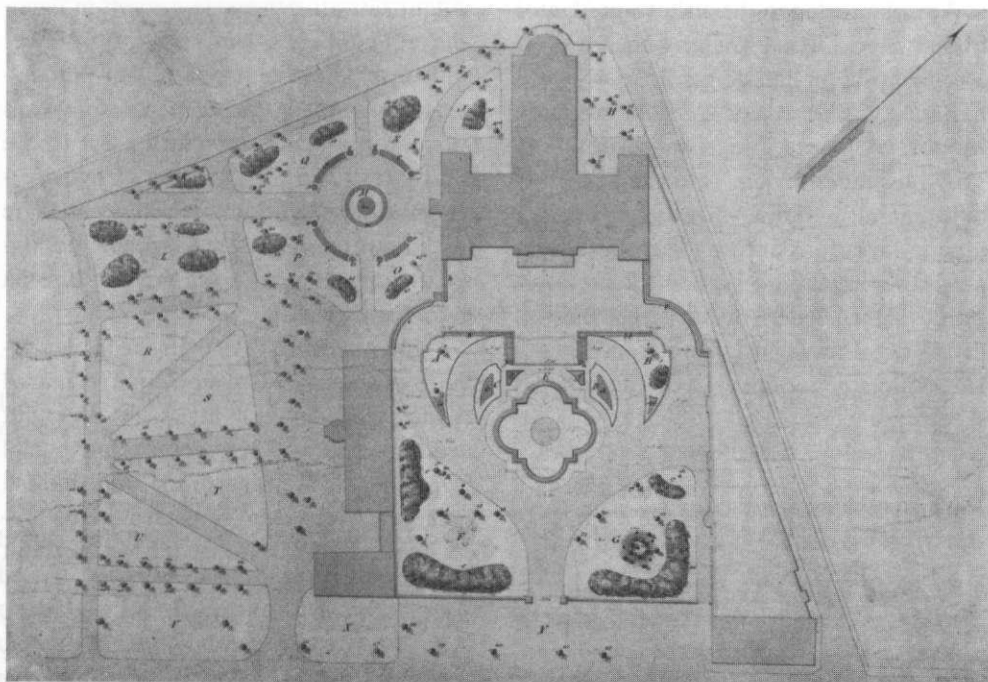
Brunius gick i gång med ombyggnaden avbildade han Lundagårdshuset i denna gestalt. Hans eget förslag omarbetades av Axel Nyström. Huset försågs med en tredje våning; fasaden gjordes symmetrisk och fick fem hela fönsteraxlar på var sin sida av tornet. Med hjälp av rundbågiga blinderingar och friser markerades sambandet med Domkyrkan, och Brunius lät hugga en portal av romanskt snitt, som blev huvudentré, medan portalen från den rivna lektoriemuren i Domkyrkan placerades i husets interiör som ingång till Carolinasalen.

Detta dialogiska spel kan inte enbart förklaras med att Brunius samtidigt arbetade som domkyrkoarkitekt. Han trodde, att Lundagårdshuset var medeltida och identiskt med ärkebiskoparnas *Curia*. Han kom att upptäcka sitt misstag, men då hade han redan format sin uppfattning om medeltidsarkitekturen från denna felaktiga premiss.

Lundagårdshuset omformades igen, av Helgo Zettervall, som försåg det med krenelerade gavlar. Han såg också till, att Hårlemans ljusa puts skalades av – allt för att huset skulle kunna fungera i sitt nya sammanhang, som pendang till Palaestra och flygelbyggnad till det universitetshus, som invigdes i september 1882.

Zettervall, Flindt och cementen

Zettervall kom i hög grad att prägla Lundagårds omgivningar, även om hans planer aldrig inbegrep själva parken. Den mest påträngande förändringen var de arbeten, som gjordes på västra sidan i omedelbar anslutning till almallén. Här skapades en ny park, som skulle spela samman med Universitetshusets ståtliga sydfasad. Den övre delen fick sin tyngdpunkt i en rundel med ett monument över naturforskaren Sven Nilsson. Den nedre, södra delen blev mera diffus. Här hade

H. A. Flindts plan från 1880 över Lundagård, Lilla torg och Universitetsplatsen. LUB.

man fram till 1860-talet haft en öppen, kullerstensbelagd plats, det s.k. Lilla Torg. Experten bakom de nya anläggningarna var dansken H. A. Flindt, som också utformade den anslutande Universitetsplatsen i samarbete med Zettervall.

På östra sidan av Lundagård hade det skett flera förändringar, som efter rivningen av Lundagårdsmuren kom att påverka upplevelsen av parken; Historiska museet, Tegnérplatsen och Akademiska föreningens stora tegelborg hade tillkommit – och det var mot denna Zettervall vände Universitetshusets ljusa huvudfasad.

Mittaxeln i Zettervalls situationsplan av år 1880 drogs således från väster till öster, tvärs över Hårlemans. Universitetsplatsen ersatte den gamla Botaniska trädgården; rester av orangeriet och muren byggdes in i Palaestra. Därmed hade

1700-talsanläggningen norr om Lundagårdshuset helt utplånats. Men vad hände med det egentliga Lundagård?

Efter Zettervall och februaristormen 1882 har det inte inträffat några större och drastiska förändringar. »Kuggis» har förstås rivits, och nya stormar har fällt fler av de gamla träden, men för övrigt har Lundagård lämnats rätt mycket åt sig självt. De stadsträdgårdsmästare, som svarat för vården, har sett som sin uppgift att bevara så mycket som möjligt av det gamla beståndet. Redan på 1870-talet drog man grova järnband mellan kastanjerna i Filosofgången, och senare har den s.k. Lidbecks alm och flera andra träd fått förstärkningar av detta slag. Under 20-talet plomberades också många av träden med cement. Håligheterna i Lidbecks alm svalde inte mindre än 40 hektoliter!

Återplanteringen har skett med stor försiktighet. De nya träden har haft svårt att hävda sig mellan de gamla, och gräset har växt dåligt under deras skuggande kronor. Alléerna, de sista resterna av 1700-talsplanen, har efterhand blivit omöjliga att urskilja. – Detta är i korthet utgångsläget för det förnyelsearbete, som pågår och som bl.a. syftar till att återställa något av den ursprungliga miljön, d.v.s. det Lundagård, som framträder i Hårlemans generalplan. Hur detta skall ske är inte givet.

Rekonstruktion, renovering eller fri förnyelse

I en liten skrift *Om bevaring af herregårdshaver* har flera danska landskapsarkitekter och parkvårdare belyst problematiken. Sven Ingvar Andersson, professor i trädgårdskonst vid Konstakademien i Köpenhamn och en av de inbjudna i Lundagårdstävlingen, skiljer mellan tre angreppssätt: rekonstruktion, renovering och förnyelse.

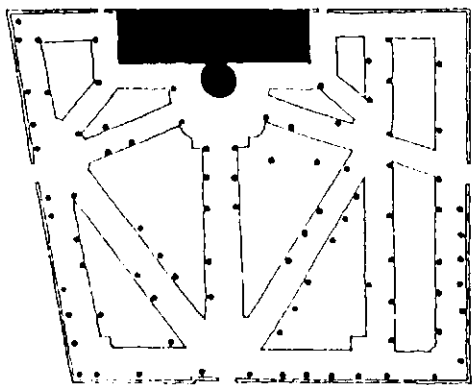
En regelrätt rekonstruktion av Lundagård är inte möjlig. Vi har visserligen en viktig del av planmaterialet bevarat, men vi känner inte de direktiv, som gavs för planteringen, och inte heller Hårlemans intentioner för parkens vidare skötsel. Var mångfalden i enlighet med hans önskemål; tänkte han sig, att de tätt ställda träden skulle formklippas eller beskäras på annat sätt? – Vi har trots allt bara en ungefärlig uppfattning om sammanhangen utifrån de exempel Hårleman och hans samtid gett oss på andra håll.

En renovering skulle i högre grad ta hänsyn till det som hänt och fogats till parken i senare skeden. Den utgår också från det vi i allmänhet kallar *Genius loci*, eller på danska: *stedets særlige ånd*. Ett

sådant sätt att närma sig uppgiften ligger nära till hands i fallet Lundagård; det var ändå inte den vägen Sven Ingvar Andersson själv valde i tävlingen. Liksom konkurrenterna stannade han för det tredje alternativet, en fri förnyelse. I hans förslag markeras Hårlemans plan av en serie ljuspunkter och genom markbehandling, medan »lunden» får växa vidare på egna betingelser.

Den som mest tagit hänsyn till Hårlemans planeringsideal är Jeppe Aagaard Andersen, som så att säga återställt ordningen och för regularitetens skull föreslagit en återplantering med lindar i hela området. Den som visat störst respekt för de existerande träden med allt vad de företer av skador och utväxter, är Anders Johansson, som i sitt vinnande förslag t.o.m. förordat ett återskapande av sådana »karaktärer» genom upprepad beskärning.

Anders Johansson har på beställarens uppdrag bearbetat sitt förslag till trädförnyelse och även tagit hänsyn till konsekvenserna av almsjukan, sedan denna konstaterats i ett par fall. Han menar nu, att den västra allén måste tas bort under den närmaste femårsperioden; då man inte kan återplantera med alm sätter man i stället ek. De tre kvarstående gamla och svårt skadade askarna i den östra allén fälls och nya askar planteras. Kastanjerna i Filosofgången står kvar tills vidare, men de äldsta av dessa ersätts efterhand med halvvuxna träd ur det bestånd, som i dag står (alltför) tätt inpå Akademiska föreningens fasad mot Lundagård. – Lundagårdsmuren och Hårlemans plan markeras med stensättning. Skulle flera träd fällas samtidigt, kan det också bli frågan om mera omfattande arkeologiska utgrävningar. Arkeologerna är förstås starkt intresserade av att gräva på platsen; ett

Lundagård år 2060. Ur White arkitekter AB:s vinnande förslag.

bättre tillfälle får de vänta på. Men ingen har på allvar hävdat, att de rester av det medeltida Lundagård, som kan komma i dagen, skulle bevaras på musealt sätt. Ett par skribenter i tidskriften *Skiss* konstaterar emellertid, att det här rör sig om »en av Nordeuropas särklassigaste fornlämningar, som reducerar Riksgropen i Stockholm till en medioker källare».

Detta kan mycket väl vara sant. Det är också ett faktum, att arkeologerna för att komma så långt i sina undersökningar måste gå genom en tjock matta av glas-splitter från alla de karnevaler, som brett ut sig under Lundagårds kronor.

Lund, den 15 september 1990

Uppgifter och citat har hämtats från följande tryckta skrifter:

- A. M. Blennow/Olle Svedberg, »Till dömda träds försvar», insändare i *Sydsvenska Dagbladet*, 3 oktober 1989.
- C. G. Brunius, *Nordens äldsta Metropolitankyrka*, Lund 1854.
- Derek Clifford, *A History of Garden Design*, London 1962.
- Bo Grandien, *Drömmen om medeltiden. Carl Georg Brunius som byggmästare och idéförmedlare*, Lund 1974.
- Bianca Heymowska, »Häv hotet mot Lundagård», *Sydsvenska Dagbladet*, 25 november 1989.
- Hjördis Kristenson, »Stadsplanering i Lund 1600–1980. Idéer och verklighet», *Lunds stadskärna*, Lund 1986.
- Urban Iasson/Axel Törje, *Universitetsplatsen i Lund*, Lund 1970.
- Jonas Carl Linnerhjelm, *Bref under nya resor i Sverige*, Stockholm 1806.
- Om bevaring af herregårdshaver*, Faellesrådet for Havekultur og Landskabspleje, 1988.
- Peder Melin/Bengt Persson, »Arkitekternas ansvar och ruttna träd», *Skiss*, nr 1, 1990.
- Sten Åke Nilsson, *Universitetshuset i Lund*, Lund 1982.
- Åke Stavenow, *Carl Hårleman. En studie i frihetstidens arkitekturhistoria*, Uppsala 1927.
- Axel Törje, *Lundagård, Parkanläggningens historia*, Lund 1959.
- samt arkitekternas förslag och annat material framtaget i samband med tävlingen om Lundagård, hösten 1989/våren 1990; en utmärkt redovisning av tävlingsförslagen och juryns rapport ingår i *Landskab*, nr 5, 1990.

Tusenårsjubileumsutställning i Lund, I Bakgrund

Efter publiceringen av »Uppgrävt förflutet för PKbanken i Lund», 1976 och »S:t Stefan i Lund», 1981 har bara några smärre artiklar skrivits rörande de omfattande arkeologiska undersökningar, som bedrevs av Kulturen under 80-talet. Endast en liten del av föremålen ur det mycket rika fyndmaterialet har exponerats. Det tidsödande arbetet med sammanställningen av fynd- och dokumentationsmaterialet är långt ifrån klart. Endast vissa delar av undersökningsområdena har det funnits tid och resurser att få någorlunda färdigbearbetade.

Grävningarna i kvarteren S:t Clemens, Färgaren och Drotten norr resp. söder om Kattesund omfattade sammanlagt ca 8000 m². Här påträffades lämningarna av två ditintills okända träkyrkor. Drottens stenkyrka grävdes ut i sin helhet och visade sig vara uppförd redan under andra hälften av 1000-talet. Undersökningarna berörde stora delar av de till dessa kyrkor hörande kyrkogårdarna med ca 3000 dokumenterade gravar. Här tillvaratogs det hittills största och mest väldaterade humanostcologiska materialet i Europa. Detta bearbetas för närvarande av en osteolog med hjälp av medel från

olika fonder och stiftelser. Resultaten kommer att ge en uppfattning om lundabornas hälsa under olika delar av medeltiden liksom om deras förslitningsskador, eventuella sociala skillnader inom och mellan olika församlingar, befolkningsunderlag osv.

Vid de senaste årens undersökningar (i kvarteren Apotekaren, S:t Mikael, Själbodarna, Katedralskolan, Fiskaren och Gyllenkrok) har ytterligare lämningar av kyrkor, gravar, bostads- och verkstadsbebyggelse daterade till 1000-talet grävts ut. De har givit och kommer att ge oss ytterligare kunskaper om det äldsta Lund.

Det mest påtagliga resultatet av den hittillsvarande bearbetningen är bekräftelsen på dateringen av bl.a. grav nr 106 från kv. S:t Clemens. Dateringen visade att här redan vid 900-talets slut fanns en kyrka och en kristen begravningsplats. Denna var ovanligt stor. Totalt upptog den en yta av drygt 7000 m². Detta faktum liksom den stora mängd gravar, som har kunnat dateras till tiden *före* åren 1020–50, kastar ett nytt ljus över Lunds tillkomsthistoria och den blivande stadens betydelse som kyrkligt centrum.

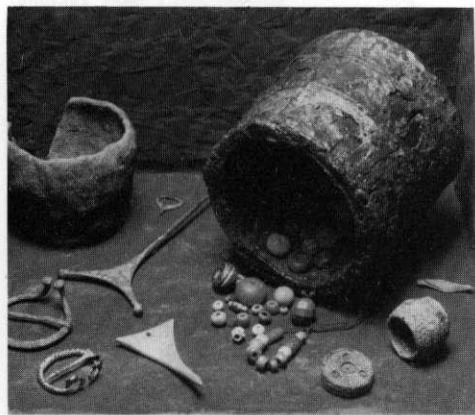
Några påtagliga spår efter bebyggelse från 900-talets sista år har inte hittats. I kv. Färgaren har däremot påträffats kor-

ta sträckor av tomtskiljande rännor, vars skoning har kunnat dendrokronologiskt dateras till 900-talet. Detta tillsammans med fynd av bl.a. ett ämbar och en svart-godskruka av rent vikingatida karaktär låter oss ana någon form av etablering kring 900-talskyrkogården.

Utställningen om de första lundaborna eller Lund 990–1090

Då det blev känt för kommunens representanter att också Lund kunde fira 1000-årsjubileum, bildades en kommitté, som hade att fördela en summa pengar för olika jubileumsaktiviteter. Eftersom Kulturen genom sina arkeologiska undersökningar har orsakat jubileet, passade museet på att söka medel till en utställning.

Det historiska skede, för vilket skriftliga källor saknas men som lämnat spår i form av kyrkobyggnader, tomtindelningar och lundatillverkade mynt, får i utställ-

I ett av »titthålen» är de föremål, som daterar sig till tiden före Lunds tillkomst, samlade. Förmodligen är det några av de ägodelar, som de första inbyggarna förde med sig för ca tusen år sedan. Ring-spännena och bronsnålen kommer från baltiskt område. Den runda vikten och ringen, som en gång prytt en biskopsstav, är iriska, medan det vackert beslagna ämbaret är tillverkat i Norden. Foto: Lars Westrup.

Ett litet men representativt urval av färdiga alster, halvfabrikat, råämnen och avfall från ett kamm-makeri, som under andra hälften av 1000-talet låg i kv. Gyllenkrok vid St. Södergatan. Råmaterialet består huvudsakligen av hjorthorn och valben. Av detta tillverkades förutom kammar av olika slag, också tärningar och nålar. Foto: Lars Westrup.

ningen bilda bakgrund till de vardagliga tingen. Tillvarataget verkstads- och hushållsavfall, tappade och slängda ägodelar samt bebyggelserester ger oss en viss föreställning om lundabornas vardagsliv på 1000-talet. Dessa äldsta fynd är dessutom både många och i flera fall unika. Såväl organiskt material som metall har legat väl skyddat i Lunds »feta», gödselrika kulturlager. I utställningen visas över 500 föremål.

Medeltidshallens gamla montrar byggdes in bakom ett titthålsförsedd »plank», som vi hoppades skulle associera till den trästad Lund var under några decennier. Här är fynden ordnade som stilleben kring olika teman med anknytning till de

människor, som verkade i staden. Många hade säkert beordrats hit, medan andra hade kommit frivilligt för att fylla olika funktioner i det centralstyrda, snabbt framväxande stadssamhället. Efter ett inledande avsnitt om 900-talskyrkan och de första kristna har därför rubrikerna fått bli: Kyrkobyggare, Myntare, Soldater, Köpmän, Hantverkare och Katedralbyggare. Det som skiljer oss från eller låter oss identifiera oss med våra föregångare inryms under rubrikerna: Hälsa, Kvin- nor, Män, Barn, Klotter och Hushåll. In- vånarnas miljö, hus och kyrkor visas via kartor, husmodeller och stadsmodellen »Lund 1085».

Sist men inte minst passade vi på att i utställningen poängtera ett annat jubile- um, Kulturens 100-åriga lundaarkeologis- ka verksamhet. I en monter görs en sum- marisk och symbolisk framställning av dess förgrundsgestalter och metoder.

Utställningstexterna finns samman- ställda på svenska, engelska och tyska i små häften, illustrerade med kartor och teckningar av de föremål, vars använd- ning numera är glömd.

Maria Cinthio/Torvald Nilsson

Tusenårsjubileumsutställning i Lund, II

Hur har livet tett sig för lundaborna efter 1000-talet, som den arkeologiska utställ- ningen ger en så informativ bild av? Något av all den rika och ofta detaljerade kunskap som finns bevarad för eftervärld- en i arkiven har lyfts fram i en andra del av jubileumsutställningen. Den delen har landsarkivet i Lund ställt samman med ut- gångspunkt från skriftliga källor, hämtade främst ur de egna magasinerna men också ur kommunens arkiv (Lunds stadsarkiv) och ur universitetets handskriftsavdel- ning. Föremål, foton och kartor komplet-

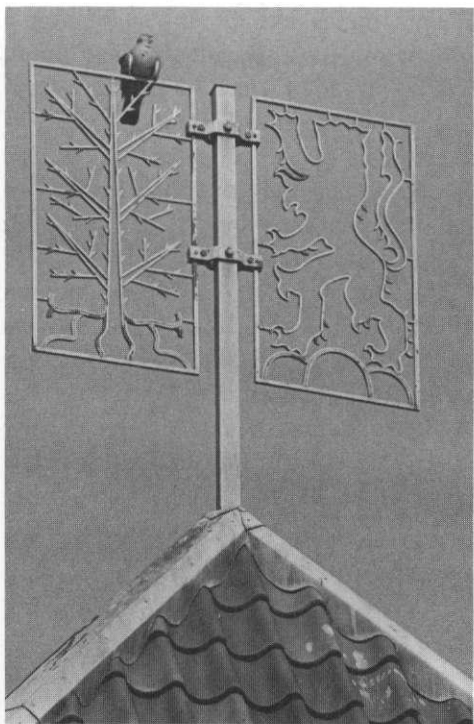
terar det skrivna. Landsarkivets utställ- ning är samlad kring fyra teman:

- Lund – Skånes huvudstad
- Kyrka och skola
- Så styrdes staden
- Det sociala livet – nöjen och fattigvård!

Omkring år 1500 var Lund *Skånes huvud- stad*. Där residerade Danmarks ärke- biskop, fortfarande hade staden flera kloster och ett 20-tal församlingskyrkor, och det var dit representanter för de skånska städerna samlades för frågor rö- rande sina städers näringsliv. Man beslöt t.ex. 1504 att den aln och skäppa som an- vändes i Lund skulle vara »likare» för alla aln- och skäppemått i Skåne. Lund var också platsen där Skåninge landsting sammanträdde för att döma som appella- tionsdomstol. Den äldsta bevarade proto- kollsvolymen ligger uppslagen, så att man kan läsa om ett trolldomsmål från 1657. Landstinget höll till på Lerbäckshög, och där ägde också kungahyllningarna rum. Den 20 juli 1584 hyllades här den danske tronföljaren Christian, den senare Chris- tian IV, av sina blivande undersåtar inom Skåninge landsting, d.v.s. från Skåne, Blekinge, Halland och Bornholm.

Ett par årtionden in på 1500-talet bör- jade det gå utför. Sören Norrbys uppror i Skåne resulterade 1525 i ett slag vid Lund, följt av en massaker inne i staden. Denna illustreras här handfast av skallar- na av män, som avrättades i samband därmed och vars huvuden varnande spi- kades upp på pålar. De rostiga spikarna sitter kvar i ett par av skallarna. Skallarna påträffades vid utgrävningar 1927 och har hämtats från Historiska museets sam- lingar.

Så blev Skåne och Lund svenskt. Temat *Kyrka och skola* tar fasta på undervis- ningens betydelse för försvenskningen.

Vindflöjeln på Lunds tingshus pryds av Torna härads ek och Bara härads lejon, ett minne av att huset ursprungligen uppfördes för Torna och Bara domsaga. Foto: Claes Wahlöö.

Universitetet grundas – stiftelsebrevet från 1666 visas i foto – biskop och kyrka får en roll i försvenskningsarbetet. I Lunds födelse- och dopbok 1685 kan man avläsa en del av resultatet. I dess notiser växlar danskt och svenskt språkbruk.

Universitetet hade egen rättsskipning fram till 1800-talets mitt. En väktarsax (Kulturens) med vars hjälp störriga studenter elegant halades in av stadsvakterna påminner om gångna tiders studentliv. De enstaka fallen kan man läsa om i bevarade domböcker.

Det tredje temat *Så styrdes staden* ger en bild av Lund ur denna aspekt vid tre olika tidpunkter, ca år 1800, år 1900 och under jubileumsåret. Mot bakgrund av Lunds utbredning – från de fyra rotarna

inom tullarna till den nuvarande tätorten Lund och kommunen Lund – och dess folkmängd, illustreras stadens dömande och styrande myndigheter vid dessa tre tillfällen. Det sker utifrån de personer de bestod av, de lokaler de var inrymda i, ett och annat belysande ärende hämtat ur arkiven samt några föremål, som hörde hemma i respektive miljö. De offentliga byggnaderna har sin historia, som hänger samman med stadens styrelse och förvaltning, och illustrationerna, här i form av gamla och nya foton och ritningar, är tänkta att möjliggöra för dagens lundabo att känna igen de tecken på det förgångna och det nuvarande som omger oss. Varför ser t.ex. tingshusets vindflöjel ut som den gör?

De myndigheter som funnits har alltid speglat samhället. Accisrätten, en domstol som fanns in i början av 1800-talet, var en direkt följd av att stadens näringsliv fortfarande vid den tiden var skarpt skilt från landsbygdens. Ett burbrev påminner om att borgarna, de som hade förvärvat burskap och som tecken därpå fått burbrev, var de bestämmande i staden. Det var endast de, som kunde tillhöra stadens äldste. De ärenden som avhandlades avslöjar också samhället. I en protokollsvolym kan man läsa, hur stadsfullmäktige år 1900 beslöt att bygga en ny stor fattigvårdsinrättning. Ett sådant beslut kunde inte ha tagits ca 1800 – då var de behövande i alltför hög grad hänvisade åt sig själva – och i dag bygger man inte stora inrättningar av den typen.

Fattigvården belyses särskilt med foton av fattiga satta i arbete – den som inte arbetar skall inte heller äta – foton av exteriörer och interiörer från stadens fattighus och så arkivens vittnesbörd om hur det gick till. Här berättas om Söfren Guldsmed, som år 1665 på stadens upp-

drag präglade fattigbrickor, som skulle visa, vilka som hade tillstånd att tigga. Här berättas om årliga mönstringar av fattiga. Och här berättas om hur man hanterade ogifta mödrar och deras barn, för att stadens utgifter skulle hållas nere.

Nöjeslivet i Lund har väl alltid varit livligt, men frågan är om vi tidigare insett omfattningen! Ett 60-tal teaterföreställningar bara år 1808 och det förutom alla spektakel av annan typ. Som teaterlokaler har under tidernas lopp bland annat använts Akademiska föreningens stora sal och Knutsalen i nuvarande rådhuset, som har en historia som festsal. Affischer för teater-, vaudeville- och cirkusföreställningar visar en ibland ganska maka-ber inriktning.

Vem minns inte Findus snabbkräm i burkar av tjock specialbehandlad papp, Satelloburken? Denna Åkerlund & Rausing-produkt jämte Tetra Paks mjölkförpackningar och ytterligare några kända förpackningar från Lund utgör en slutvinjett och påminner om en del av Lund, som nått ut i världen.

Hur har livet tett sig för lundaborna under de sista 4–500 åren? I landsarkivets del av jubileumsutställningen har endast en bråkdel kunnat lyftas fram. Arkivens skriftliga material kan ge en otrolig mängd ytterligare information till belysning av vad som hänt i Lund och hur det varit att leva där under olika tider.

Anna-Brita Lövgren

DE SKÅNSKA LANDSKAPENS HISTORISKA OCH ARKEOLOGISKA FÖRENING bildades 1866. Föreningen är en samlingspunkt för en historiskt och arkeologiskt intresserad allmänhet.

Tillsammans med Landsarkivet i Lund är föreningen utgivare av ALE, Historisk tidskrift för Skåneland. Tidskriften, som utkommer med fyra häften årligen, utges med bidrag från Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet (HSFR). Brev och manus till redaktionen adresseras till redaktionssekreteraren, arkivarie Bengt Danielson, Landsarkivet, Box 2016, 220 02 Lund.

Medlem i föreningen erhåller tidskriften kostnadsfritt. Årsavgiften för 1990, 75 kronor, kan insättas på postgirokonto nr 24 68 31-2. De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening.

Äldre häften av tidigare utgivna tidskrifter kan beställas hos skattmästaren, arkivarie Göran Larsson, Landsarkivet, Box 2016, 220 02 Lund.

EFTERTRYCK, helt eller delvis, medges endast efter redaktionens särskilda tillstånd.

Föreningens styrelse:

Länsantikvarie Carin Bunte, Malmö, ordf., landsarkivarie Anna-Christina Ulfspärre, Lund, v.ordf., arkivarie Anders Persson, S. Sandby, sekr., arkivarie Elisabeth Reuterswärd, Lund, v.sekr., arkivarie Göran Larsson, Lund, skattmästare, samt professor Hans Andersson, Lund, professor Nils-Arvid Bringéus, Lund, professor Erik Cinthio, Lund, museiråd Torkel Eriksson, Helsingborg, docent Siegrun Fernlund, Asmundtorp, högskolelektor Hjordis Kristenson, Lund, professor Lars Larsson, V. Nöbbelov, docent Nils Lewan, Lund, länsmuseumchef Bengt-Arne Person, Varberg, länsantikvarie Björn Petersen, Halmstad, docent Sten Skansjö, Lund, länsantikvarie Leifh Stenholm, Karlskrona, professor Sven Tägil, Lund, läroverksadjunkt Curt Widenborg, Ronneby. Hedersledamot: professor Jörgen Weibull, Göteborg.

